

Miniatyrkonstnären Berith Bergström

Ett stycke värmländsk kulturhistoria nertecknad
av Brorsonen Ingmar Bergström

ISBN 978-91-637-1284-5

Författare: Ingmar Bergström

Ansvarig Utgivare: Föreningen Berith Bergströms Minne

Denna skrift bekostas av Albert & Marias Stiftelse, Stockholms Universitet

Tryck: Alltryck i Lysekil AB

Förord

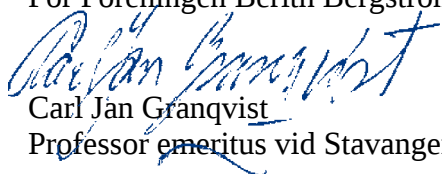
Författaren, professor emeritus, Ingmar Bergström och hans syster Gunvor Uggla var sommarbarn hos Berith Bergström och hennes två systrar, Ingrid och Ragnhild. Denna skrift innehåller Ingmars minnesbilder men även Beriths berättelse om sitt barndomshem, den värmländska bygden och kulturen. Det var i byn Lersjöed som systrarna hyrde en-1700tals stuga sommartid av Rolf Bergström, den siste disponenten vid Finshyttans bruk. År 1940 byggde Berith och hennes två systrar Villa Edros, en vacker herrgårdsläk "damgård" med naturskönt läge vid sjön Agen, ett stenkast norr om 1700-talsstugan. Möjligen köpte Berith tomten av Irmelin (Irma) Bergström, den senast boende på Finshyttan av släkten Bergström. I Lersjöed kom Berith Bergström att undervisa sina sommarbarn i värmländsk kultur och om livet från förr. Hon byggde upp autentiska miljöer i miniatyr. Ingmar Bergströms berättelser i denna skrift skildrar hur Berith kom på tanken att bygga upp en modell av sitt barndomshem på en udde i sjön Agen. Vidare berättar han hur miniatyrkonsten utvecklas och förfinas. Främst bland medarbetarna var Carl Gustavsson från Lersjöed, före detta timmertransportör som med stor konstnärlig känsla för Beriths ritningar med en elektrisk lövsåg tillverkade alla hennes möbler.

Järnbruken i Värmlands bergslag hade gjort bergsmän och brukspatroner förmögna, vilket gav deras barn möjlighet till högre utbildning. Det gällde även Berith, som var dotter till brukspatron och tillika riksdagsman Albert Bergström på Bosjö bruk. Herrgårdslivet i Värmlands bergslag blomstrade fortfarande när Berith var liten. De rum och möbler som Berith lät tillverka som exakta kopior finns på gårdar och herrgårdar runtom i Värmland. Jag har själv ett av Beriths miniatyrbord i naturlig storlek i mitt hem på Saxån. Värmländsk kultur i miniatyr, liksom tillverkningen och försäljningen av värmländskt hantverk blev Beriths livsverk. Hon har gjort en kulturgärning genom sin konstnärliga verksamhet och lämnat ett unikt kulturarv efter sig.

De tre bruksfröknarna donerade sedermera Villa Edros till Stockholms universitet 1965. En stiftelse bildades med ändamål att främja vetenskaplig forskning och undervisning vid universitetet. Stiftelsen fick bära deras föräldrars namn "Albert och Maria Bergströms Stiftelse". Där har Ingmar Bergström, Helene Sjunnesson, Lars Bergström och Ingrid Bergström ingått som släktens representanter. Stiftelsen lät bevara Villa Edros som det såg ut då systrarna lämnade sommarherrgården och många av Beriths föremål finns också bevarade där, liksom numera släkten Bergströms samlade familjebibliotek från Finshyttan. År 2009 sålde Stockholms universitet fastigheten till mig, Carl Jan Granqvist.

För att bevara och sprida kännedom om Berith Bergströms liv och gärning bildades Föreningen "Berith Bergströms minne" 2009 på initiativ av Maria Bergström. Föreningen är ideell och har guidade visningar av Beriths miniatyrsamlingar som Ingmar och Gunvor levandegjort genom sina berättelser. Intresset från allmänheten är stort och därför är det med glädje föreningen nu kan publicera Ingmar Bergströms berättelser om "Miniatyrkonstnären Berith Bergström" i denna skrift.

För Föreningen Berith Bergströms minne

Carl Jan Granqvist

Professor emeritus vid Stavangers universitet

Miniatyrkonstnären Berith Bergström

Från barndomshemmet i Bosjön till Nolbyn och Värmländskt Hantverk

Det var Berith Bergström och Carl Gustavsson som låg bakom firmanamnet Värmländskt Hantverk. Berith var den drivande kraften och idegivaren (ungdomsporträt från Beriths samlingar).

Berith Bergström föddes år 1896 på Bosjöns bruksherrgård cirka 20 kilometer nordväst om Filipstad. Hon var makarnas Maria och Albert bergströms elfte barn i en skara av tolv. Hennes första skolår var i Bosjöns byskola. Därpå gick hon några år (1904-1908) i den kommunala flickskolan i Karlstad. När Albert blev riksdagsman fortsatte hon skolgången i Stockholm i den Whitlockska samskolan under åren 1908-1913. Som framgår av Beriths egen berättelse i det följande hatade hon bittert sin skoltid. Sin första konstnärliga utbildning fick hon på Handarbetets Vänner och vid Hulda Lundins Högre Slöjdseminarium, dåtidens Konstfack. När Beriths far Albert sålde Bosjön 1916 köpte han ett hus i Trosa och de tre systrarna Ingrid, Ragnhild och Berith följde med. Då Alberts hustru Maria avled år 1922 kände sig Albert inte hemma i Trosa längre och flyttade till Stockholm. Efter en kort tid köpte han ett hus i Djursholm där han bodde med de tre systarna till sin död 1928.

I mitten av 1920-talet studerade Berith vid Wiener Werkstätte, där man arbetade med silver, möbler och textilier, det mesta i jugendstil. Det har varit litet svårt att fastställa

exakt när detta skedde. Under tiden i Wien tillägnade hon sig en nästan flytande tyska som de tre systrarna använde när vi barn inte skulle förstå vad de talade om. Men de glömde bort att vi senare hade tyska som första främmande språk och då avslöjade vi deras hemligheter. Berith återvände till Sverige med en tysk cykel av märket Brennabor som hon i flera år använde i sin sommarbostad på Lersjöed.

Efter Alberts död hyrde de tre systrarna en lägenhet i närheten av Sankt Eriksplan i Stockholm, men trivdes inte där och flyttade år 1932 till Karlavägen 59 där Berith bodde till sin bortgång 1979.

Berith (främre raden tredje eleven från vänster) tillsammans med sina klasskamrater i Bosjöns byskola (från en fotostatkopier i Beriths samlingar).

Omkring 1927 hyrde Berith en 1700-talsstuga i byn Lersjöed belägen omkring 7 kilometer norr om Filipstad av sin kusin Rolf Bergström som då hade en ledande position på Finshyttans mekaniska verkstad. Valet av denna plats var delvis av emotionell natur. Hon ville tillbaka till sitt kära Värmland i Bosjöns närhet, men hon undvek konsekvent sitt barndomshem som var en sorts helig mark som hon inte stod ut med att återse. Albert hade sålt Bosjö bruk med sina stora skogar till VVB Billerud.

En bidragande orsak till återkomsten till Värmland var att Berith kände ett ansvar att ta hand om sina brorsbarn, Ingmar och Gunvor, sedan brodern Vale, barnens far, emigrerat till Argentina i mars 1926 efter en serie dåliga affärer, som gjorde det svårt, för att inte säga omöjligt, att försörja sig i Sverige. Inte en enda gång tog hon med mig och Gunvor för att visa oss sitt barndomshem.

Min mor Gertrud utbildade sig då till hårfrisörska och kunde efter flera års utbildning öppna en egen rörelse i Lysekil år 1930. Somrarna i denna badortsstad var hektiska med långa arbetsdagar. Vår vistelse hos Berith på Lersjöed under sommarloven var en avsevärd hjälp för min mor.

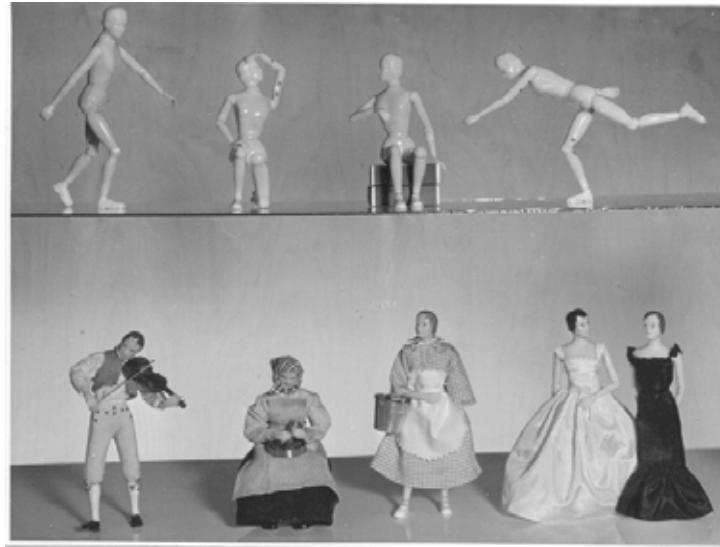

Beriths brorsbarn Ingmar och Gunvor i Slottsskogen (Göteborg) inför sin första resa till Berith sommaren 1927 (foto sannolikt min mor Gertrud Bergström).

Berith hade ofta andra sommarbarn för att få sin begränsade ekonomi något så när i balans. Dessutom flockades bygdens barn vid Beriths stuga och hon tog på sig den vanskliga uppgiften att sysselsätta en ganska stor barnskara.

1700-talsstugan i byn Lersjöed som Berith hyrde för att ta hand om sina brobarn Ingmar och Gunvor på deras sommarlov (foto Berith Bergström).

Beriths miniatyrer innehöll alltid människor, "dockor" som tack vare sina leder kunde inta varierande ställningar och ge liv åt miniatyrerna. Bilderna illustrerar den otroligt fina koreografi som dessa miniatyrer representerar. Den nedersta miniatyren "Väva vadmal" är ett mästerverk (från ett julkort; den övre bilden från Beriths samlingar).

Berith lärde oss att spela en sorts värmländsk brännbol ("sälta") och många av oss kunde snart simma med hjälp av en dyna som hon tillverkat av säv. Men snart hade hon ambitioner att även lära oss barn något om bygdens historia och hade tydligen avsikten att smyga in litet känsla för kultur i vårt tänkande. Det var så hon kom på tanken, att bygga upp en modell av sitt barndomshem i Bosjön på en udde i sjön Agen. Här murades

hus av små stenar och snickrades gårdar och det byggdes vägar med barnen som medverkande.

De ledade dockor som hon gjorde av trä redan i början på 1930-talet började omkring 1950 att tillverkas i plast. Deras rörlighet och möjlighet att inta ett stort antal skiftande positioner inspirerade Berith att tillverka ett beundransvärt antal grupper av dockor i ställningar som utmärktes för sin förnämliga koreografi. Bilderna ovan illustrerar detta. Folkdansen "Väva vadmal" är mästertligt återgiven. Berith hade kontakt med folkdanslag och folkdansare i Nordmark och en vårlandsförening i Stockholm. Det var kanske genom dessa föreningar hon fann sin inspiration att återge rörelser i danser.

Det var särskilt olympiadåret 1932 och det efterföljande året som dessa aktiviteter var som intensivast. Berith möblerade husen med egenhändigt grovt tillverkade möbler i skala 1:10. Skala 1:12 var ganska vanlig för miniatyrer, men Berith gick sina egna vägar. Tidigt insåg hon att människor måste med i miljöerna för att göra dem levande. I detta avseende var hon verkligen pionjär. De första "dockorna" gjordes i trä men de hade redan i början av 1930-talet alla de möjligheter till varierande positioner som sedan karakteriserade hennes plastdockor. Det var så här Beriths konst av miniatyrer av skilda slag med dockor som ett aktivt och nödvändigt inslag började. Ibland var hon så fascinerad av dockornas rörelseförmåga att de spelade huvudrollen i minatyren utan anknytning till möbler som t. ex. I "Väva vadmal".

Till verksamheten knöts snart timmerbilschauffören Carl Gustavsson som måste lämna sitt slitsamma yrke för att ta hand om sin hustru Anna som drabbats av MS. Detta dramatiskt annorlunda yrke att snickra gjorde honom märkligt nog på kort tid till en konstnärlig miniatyrmästare trots de stora nävarna formade av skogens timmer. Efter Beriths direktiv tillverkade han möbler och miniatyrer av gårdar och inte minst högreståndsmiljöer av skilda slag.

Villa Edros vid sjön Agens östra strand var en kopia av en av flyglarna till Skogaholms herrgård på Skansen. Villan började byggas i början av 1940 (foto Ingmar Bergström).

1938 öppnade Berith en butik som hon kallade "bod" på Sibyllegatan 9 i Stockholm för utställning och försäljning av sina alster. Det jag och min syster Gunvor minns mest från denna bod var det mörka, kaffeluktande rummet bakom butiken, där Berith på ett par snören med klädnypor satte fast sina knappt läsbara, mycket små beställningslappar. Ganska snart gjorde hon dockskåp till förmögna fruar på Östermalm. Ett par dockskåp tillverkades för prinsessan Sibylla och hennes barn. De var egentligen inte dockskåp i egentlig mening, utan snarare perfekta herrgårdsmodeller. Butiken på Sibyllegatan var kvar till 1973.

Spis heltäckad Köb
endast i stä
målat an. spis & skåp

3 stolar à 1,25	3	75
skänk	6	-
3 slagbord à 3-	9	-
3 gardiner à 0,75	2	25

Inventarier
Kr. 21-

Hörnrum

endast i stä
med målning glas tapeter

6-
8,50

Inventarier
Kr. 30,75

4 stolar à 2-
byråbord 3-
byrå
fönsterb.

8	-
3	-
3	-
1	25

saffa	6	-
byrå	8	-
gardiner à 1,50	1	50

Förmal

endast i stä
med målning glas tapeter.

6 60
9 -

Inventarier
Kr. 54,50

saffa
2 stolar à 3,50
5 taburetter à 3-
2 pallar à 1,75

12	-
7	-
15	-
1	50

byrå	7	50
2 fönsterbord à 1,25	2	50
1 byrå	3	50
spegel	4	-
gardiner à 0,75	1	50

Gäst rum

endast i stä
med målning glas tapeter

5 50
8 -

Inventarier
Kr. 47-
44,50

säng
matt. bord
4 stolar à 3- 4,50
schäslong
byrå
byrå

2	-
2	-
12	-
7	-
3	50
7	50

spegel	4	-
kakelugn	4	50
matta	3	-
gardin	1	50

Det var lappar av det här slaget som Berith hängde på ett klädstreck i sin bod på Sibyllegatan i Stockholm. Även om värdet på kronan ändrats så ser man att hennes priser var orealistiskt låga.

Berith i sin bod på Sibyllegatan (foto från Leena Holmgrens amlingar).

Omkring 1940 förverkligade Berith sin gamla dröm att nere vid sjön Agens strand i Lersjöed mitt emot "Öa" bygga sitt eget sommarhus i karolinsk stil, en kopia av en av flyglarna på Skogaholmsgården på Skansen. Man har skäl att undra varför hon inte byggde en värmländsk herrgård. Berith anlätades av Skansens ledning för att förse Skogaholms herrgård med tidsenliga tapeter och gardiner och tog starka intryck av denna epok. Berith kallade sin gård Villa Edros och här bodde hon varje sommar med sina nästan 20 år äldre systrar Ingrid (Inga) och Ragnhild (Brita) till sin bortgång 1979.

Det var Beriths av alla avhållna syster Inga som stod för hushållet på Villa Edros (foto från Berith samlingar):

De äldre systrarna hjälpte Berith att måla och kläda de små möblerna. Det var den äldsta systemen Inga som stod för husållet. Hon hade i sin ungdom varit husmor på Lundsbergs internatskola. De sista åren när de båda systrarna gått ur tiden var svåra år för Berith. Hon misskötte sin hälsa.

Berith började under sina sista årtionden att oroa sig för vad som skulle hända med sin Villa Edros och de tillgångar som de tre systrarna hade gemensamt. Det var från början meningen att Gunvor skulle ärva egendomen och jag en avsevärd summa pengar. Men jag ville i ungdomlig stolthet klara mig själv och gjorde redan i övre tonåren till systrarnas stora besvikelse klart att jag inte var intresserad av begreppet arv.

När det så blev klart att Filipstads kommun avsåg att bygga hus på Lersjöed nära Villa Edros blev Berith ganska uppriven och så föddes tanken på en stiftelse med Stockholms Universitet som huvudman. Kontakten förmedlades av professorn i botanik, Folke Fagerlind. Detta berodde på att Albert efter det att Bosjön sålts bosatte sig i Trosa där familjen Fagerlind också hade sina rötter. Allan Hellstrand har i sin skrift om tillkomsten av Albert och Maria Bergströms stiftelse redogjort för relationerna mellan släkterna Bergström och Fagerlind. Vid denna tid fanns det vare sig högskola eller ännu mindre universitet i Karlstad, vilket skulle ha varit en naturlig huvudman för Beriths tilltänkta stiftelse med tanke på Bosjöns ställning i värmländsk brukshistoria.

Jag hade av Berith fått uppgiften att förvara systrarnas testamenten som fanns i flera versioner med upprepade ändringar. Berith kände ibland dåligt samvete för att systrarnas tillgångar helt skulle försvinna ur släkten. Litet orealistiskt tänkte hon sig en släktgård placerad nere vid sjön Agen i den där belägna resten av en gammal grusgrop endast några meter från sjön. Hon informerade aldrig sina släktingar om denna plan, men det gick så långt att hon till och med hade byggnadslov från kommunen, ett dokument som jag fann i Beriths efterlämnade papper. När stiftelsen väl var ett juridiskt faktum och Berith hade

bundit sina tillgångar greps hon av ånger. Barndomsgården Bosjön var nämligen till salu, men det var för sent att förvärva den.

Kursgården Lertorpet. I övre våningen sovrum och samlingsrum. Den vita nedre delen, fd ladugården, är nu matsal. Längre till vänster föreläsningssal och administrationsrum. Ladan till höger lär vara från slutet av 1600-talet (foto Leif Engh).

Utan Allan Hellstrands unika insats som pensionär efter sin tid som förvaltningschef vid Stockholms Högskola, sedermera Stockholms Universitet, hade kursgården Lertorpet aldrig kunna förverkligas. Låt mig slutligen å släkten Bergströms vägnar säga att det som skedde med systrarnas tillgångar var det bästa alternativet.

Hur barndomen formar oss

Man behöver inte gå till filosofen och psykoanalytikern Freud för att inse att vår barndom på gott och ont förföljer oss in i vuxenvärlden. I Beriths fall är det så påtagligt att hennes barndom och uppväxt på det värmländska bruket Bosjön satte djupa spår i hennes fantasi. Hon hade en okritiskt posiiv beundran för sina föräldrar och hennes minne av sin barndom var en mäktig inspirationskälla i hela hennes konstnärliga skapande.

Det är som bekant brukligt att man intervjuar de konstnärer man avser att berätta om och en bandspelare är därvid ett oundgängligt redskap. Detta är inte möjligt då Berith gick bort 1979. Men det finns faktiskt en möjlighet att återge Beriths egen version av sitt älskade barndomshem, nämligen inledningen till en visbok som aldrig trycktes.

Försättsbladet till Beriths planerade visbok.

I 1700-talsstugan i Lersjöed som Berith hyrde åren 1927-1940 hängde en gitarr på en spik bland de många flugorna i köket. Berith var ingen mästare på att traktera detta musikinstrument, men när hon hörde en visa i någon stuga i bygden, kunde hon med gitarrens hjälp på gehör återkalla melodin och skriva ned de relevanta noterna. Med tiden blev det åtskilliga visor av vilka kanske hälften var kända medan de övriga var typiska för Bosjön och dess omnejd.

I det följande återges Beriths berättelse tämligen ordagrant men jag har gjort erforderliga rubriksättningar, satt i bilder och gjort en mer logisk placering av några avsnitt. Först redogör Berith för Bosjö bruks ägare från början av 1600-talet där många kända namn i värmländsk och svensk kulturhistoria dyker upp: Strokirk, Skragge, Bratt, Tingvall, von Rappolt, Geijer, Carlberg, Börjesson, Mitander, Hasselblad, Brink, Dahl, Kolmodin, af Geijerstam, Alströmer, Sahlgren och många andra. Sedan kommer en berättelse som belyser hur livet på herrgården ändras med årtiderna, varpå följer ett avsnitt där Berith ömsint berättar om "folket" på herrgården och de fyrtiotal torp som tillhörde bruket. Berättelsen om ägarna till Bosjön genom några hundra år och folket i bygden är ibland litet tungläst, men jag har i stort sett behållt den så att nutida släktingar skall kunna identifiera de sina som levde i Bosjöns omgivningar i slutet av 1800-talet.

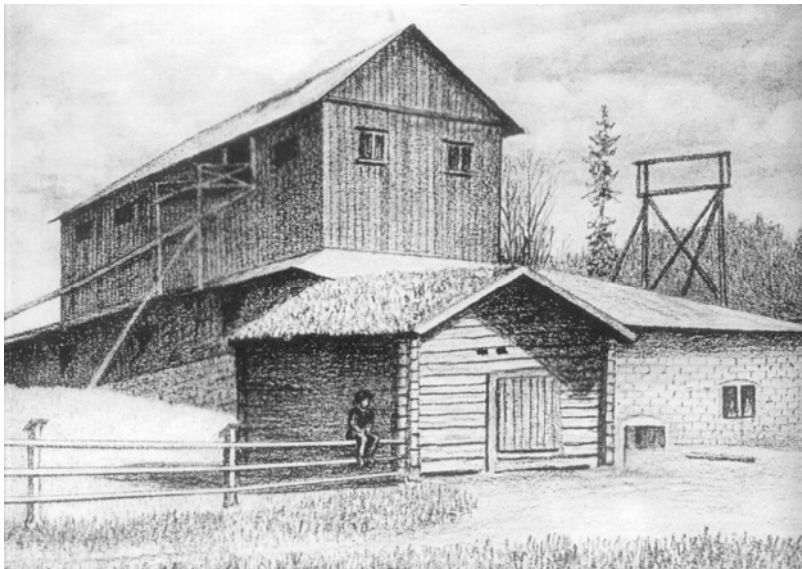
Berith planerade att ge ut en visbok men det blev aldrig av. Hon hade därvid två svårigheter. Den ena var att så många av visorna redan var kända, den andra att hon ville

ha en inledning på cirka 25 A4-sidor som beskrev hur hon själv hade upplevt sitt barndomshem i de nejder där hon nedtecknat visorna. Det är sannolikt att ett förlag skulle anse att detta material inte hörde hemma i en visbok.

Beriths egen berättelse om sitt barndomshem

Bosjöns tidiga historia

Mitt barndomshem var en gammal herrgård långt inne i den värmländska storskogen. Bruket var genom arvsskiftet under sent 1600-tal delat i två hälfter med beteckningarna GG och LT. Herrgården hörde till GG-delen som sedan mitten av 1600-talet ägts av min mors förfäder av släkterna Skragge, Strokirk och Geijer i sammanlagt sex generationer.

Så här såg den år 1884 nedlagda Bosjöhyttan ut omkring 1900. Lägg märke till den lille parveln på staketet. Nu finns bara det nyligen restaurerade hyttfundamentet kvar (teckning av Albert Bergström).

Hyttan som priviligierades 1638 bestod av 16 sextondelar. Än idag finns det en sådan sextondel i ursprunglig bergsmannasläkts ägo med den enastående fina gården Kärn (belägen cirka en halvmil norr om Bosjön) som boställe. Bruket är Värmlands första i Geijersk ägo. Stamfadern Bengt Gustaf kom dit som bokhållare åt Henrik Strokirk som samma år blev hans svärfar. (I Henrik Strokirks och Christina Bratts gård i Filipstad började den brand som 1609 ödelade staden).

Sedan Bengt Gustaf förlorat sin första hustru, Engelborg Strokirk, flyttade han omkring 1716 till Uddeholm, där han bodde på det vackra Ufwe, ritat av hans kusin och sedermera svåger, Johan Eberhard Carlberg, stadsarkitekt i Stockholm, där han bland annat byggde de små tullhusen vid Roslagstull och i tävlan med Hårleman byggde översta delen av Storkyrkans torn efter en brand. Johan Eberhard var son till biskop

Carlberg på Burgården i Göteborg och sonson till Johan Börjeson (Bengt Gustaf Geijers morfar) som byggt Sunnemo kyrka, anlagt Munkfors och flera andra bruk i Värmland. Johan Börjessons son Birger Carlberg har kallats Värmlands första skald. Han skrev psalmen 368 i 1937 års psalmbok "Den vedervärdighet som mig eländan trycker" när han satt fången på Elfsborg, oskyldigt dömd "till livets och ärans förlust". I Örgryte kyrkas sockel står flera Carlbergares namn att läsa.

Sågen vid Bosjö bruk 1892. Den förstördes vid en brand 1921 (teckning av Albert Bergström).

På Örgryte kyrkogård har också Gudmund Dahl sin grav liksom hans son Jakob Dahl (gav uphov till namnet på stadsdelen Jakobsdal) med maka Anna Hedvig (Hedda) Brink, vilka var min mors farföräldrar. De bodde också på Burgården men i ett senare byggt hus än det som beboddes av biskop Carlberg. Deras hem skall ha varit mycket musikaliskt och gästfritt. När Per Kraff d. y. målade makarnas porträtt bodde han hos dem på Burgården eller Jakobsdal som deras ställe kallades. En morgon såg han Hedda komma i en ljusblå klänning. Han tyckte att den klädde henne så bra att han ville måla henne just så. Hedda härstammade från Virginia Hand. En sonson till Jakob har byggt Kungliga Biblioteket. Bengt Gustaf Geijer och Engelborg Strokirk hade två barn, sonen Henrik g. m. Christina Biurggren och 1735 ensam ägare av GG-delen och dottern Engelborg, g. m. nyss nämnde Johan Eberhard Carlberg. Henrik byggde ett nytt boningshus och den idylliska kvarnen, där vår mjölnare ofta satt och metade i Mjölnerpussen. Christina byggde efter Henriks död sågen norr om hyttan "till undvikande av skadliga stockklyfvandet". Hon skänkte bland annat till Filipstads kyrka den vackra ljuskrona som nu hänger i rummet mitt emot sakristian. Henriks son Bengt Gustaf g. m. Anna Ester

Kolmodin, var den siste av förfäderna som bodde på gården, där vi yngsta syskon är födda. De fem äldsta är födda på Avesta herrgård. Då GG-delen 1787 genom Emanuel af Geijerstam på Alkvettern försålles till direktören för Ostindiska Kompaniet, Martin Holterman i Göteborg, flyttade familjen till Brotorp i Nerike. LT-delen hade redan tidigare försålts till herrar Sahlgren och Alströmer i Göteborg.

Bruket bestod från början bara av hyttan, men 1660 anlade Ewert Strokirk en hammare och två härdar vid Bosjöns utlopp i söder. Järntackorna kördes den korta vägen från hyttan till sjöns norra strand, varifrån de sedan fraktades över sjön till hammaren i en stor lastpråm. För att få förbindelse mellan bruket och Filipstad anlade Ewert den så kallade Ewerts väg. Den kallades också Kungsbergsvägen efter att Karl IX skulle ha ridit på en stig och ätit middag vid denna sten. Man kan undra om det inte i stället kunde ha varit Karl XI som Ewert en gång hade som hedersgäst i ett av sina många hus i Filipstad.

Här vid Kungssten skulle vi under våra färder över bergen stanna hästarna så att de fick vila en stund och få vederkvickelse ur havrekanistrarna som hängde över deras huvuden. Här var vi på vägens högsta punkt och härifrån bar det utför både bort och hem.

Den mytomspunna Kungsbergsstenen (teckning av Albert Bergström).

Beriths far Albert tar över Bosjö bruk

Den med spadar grävda omkring 1 mil långa kanalen från Stora Havsjön till Bosjön. Många förstörda ryggar! När man ser denna välkomponerade teckning av Albert Bergstäm undrar man om han som förlaga hade ett foto. Skarpa bilder krävde långa exponeringstider. Det förekommer mera sällan djur eller människor i Alberts teckningar. De är ju är litet svårare att teckna.

När Far tog över bruket var hyttan och hammaren nedlagda. Skogen var vad som var att bygga på. För att bäst utnyttja den, byggdes snickeri- och trämassafabrik. Såg fanns redan. Kraft till turbinerna, erhöles genom att gräva kanaler från högre liggande sjöar många kilometer långa kanaler, varifrån vattnet leddes till de olika turbinerna. Grävschan var okänd på den tiden. Kanalerna användes också som flottleder, för att ej tala om vilka stämningsfulla vandringsvägar kanalbankarna var för oss, när augustimånen lyste över Åsmossen. I snickeriet gjordes byggnadssnickerier, möbler, trädgårdsmöbler och mycket annat. Allt efter Fars ritningar. Även tillverkades där den mycket snabbgående sparken med bara en mede som Far hade patent på 1891. Den är så enkelt och fint konstruerad. Ett exemplar av denna "enmeding" som ännu fanns kvar på min farfars Finshyttan, har genom ägarens stora välvilja skänkts till Nordiska Museet.

Motioner om kvinnans rösträtt inlämnades 1907 och 1911. Av motionen 1907 anföres här avslutningen.

Tiden är nu sådan, att för dem finnas i regel ej tjänare att få. Innan mannen går i sitt arbete på morgonen, skall husmodern således hafva hans morgonmat och kanske matsäck för dagen lagad. Sedan han gått, har hon kreaturen att ordna med och sörja för och att taga vara på hvad som blir ur ladugården. Vidare har hon barnen att väcka, hyfsa och ge mat, ofta att läsa läxor med och »nista» till skolan, om de äro i den åldern. Hemmet skall så städas och rengöras, mat lagas åt de hemmavarande, smör kärnas, ost beredas och kärn diskas. Dessemellan tillsyn af hemmavarande barn, arbete på åker, i trädgårdstappa eller potatisland, byk, bak och sömnad åt hela familjen. Sedan mannen kommit hem om kvällarna, och han och barnen fått mat och lagt sig, då har hon att taga vara på deras hvardagskläder, lappa, stoppa och kanske torka, och detta allt under det hon har små att tillse, ja, kanske i plågor väntar flera. Hvem räknar hennes arbetstimmar och trötta fjät, hvem tänker på hennes behof af hvila, hvar skall hon ens kunna få en söndag ifrån utan möda och arbete? För henne finnas inga utmärkelser och äreställen, och tiden tillåter henne ej att söka nöjen och förströelser.

Hennes plikter finnes knappast någon möjlighet att fylla så, att hon ens vinner erkänsla och tacksamhet från sin omgifning. När det likväl icke torde kunna förnekas, att det är hufvudsakligen på henne kommande generationers hälsa till själ och kropp hvilar, då låge det åtminstone närmare till hands och vore angelägnare att tillse, hvad som kan göras för henne med de många arbetstimmarna, än för männen med de få och med regelbunden hvila, och när ingenting göres härför, när från manlig sida i sammanhang med den massa sociala arbeten, som offras så mycket tid och medel på, ej ens en tanke finnes däråt, då synes sannernligen tiden vara inne för kvinnan att taga sin egen sak om hand, och faran af att neka henne få sin röst hörd i allmänna angelägenheter, att förhindra henne ifrån att få sina intressen tramtörda och bevakade, den faran är både mångsidig och stor. Vi få icke med afseende härpå, som med afseende på så många andra stora frågor, komma för sent!

På grund af hvad jag härövan anført, anhåller jag vördsamt, att Riksdagen behagade besluta,

att svensk kvinna erhåller samma politiska rösträtt till Andra Kammarerna som man.

Stockholm den 19 februari 1907.

Alb. Bergström

I motionens syfte instämmer

Gottfr. Olsén

Alberts motion om kvinnans rösträtt var inspirerad av Anna Whitlock. Den saknar emellertid en generell motivering för likställighet mellan man och kvinna. Den återger snarare de dagliga sysslorna som maken till en brukspatron dagligen utför vid sekelskiftet 1800-1900. Motionen andas faktiskt litet av dåligt samvete.

Utom allt arbete och alla bekymmer, som Far hade för det nya bruket, var han landstingsvald riksdagsman under tolv riksdagar. Där var han en av de tre, bland dem Hjalmar Branting, som motionerade om kvinnans rösträtt. Ett sådant ärende skulle han som högerman inte få befatta sig med. Far avskydde politik.

Far ville arbeta med vad som var gagneligt för fosterlandet. Han arbetade bland annat för att Inlandsbanan skulle läggas så att den på bästa sätt tjänade befolkning och industrier, att ett järnverk skulle anläggas i Norrbotten invid banan, att landets råvaror skulle förädlas inom landet, att en vetenskapsstad skulle läggas i Frescati. Detta var något Far arbetade för.

Under tiden i Avesta byggde Far hyttan och valsverket. Skolan byggdes av slaggsten som formades i kolstybbsblandad sand. Far hade också flera patent bl. a. på en liten bessemerliknande ugn, den s. k. Bergströms gryta som gjorde järnet så formbart, att exempelvis en bägare kunde tryckas eller drivas utan en enda av de glödgningar som så ofta måste upprepas, när det gäller koppar eller andra metaller. En arbetare säger i ett ännu bevarat brev, att han aldrig skulle ha trott på denna möjlighet om han inte varit med och sett. Denna gryta gav 30 000 kr om året, vilket var en stor summa på 1870- och 1880-talen. När så en ingenjör gjorde en liten förändring och tillägnade sig patentet, bröt Far upp.

Det blev arbetssamma och bekymmersamma tider i helt nya förhållanden. Hur beundransvärt Mor och Far redde upp svårigheter, måste man ha sett på nära håll för att förstå. De skapade värden för oss som ingen jordisk rikedom kan uppväga.

Hur Lorenzo blev Hasselblad

Underligt var det för min Mor att bli bosatt på den gård där hennes mormor var född och där hennes förfäder verkat i så många år. Bruket hade väl varit i främmande händer i 94 år. Mors mormor Engelborg Geijer blev gift med Arvid Hasselblad på granngården Stöpsjön, son till bergsbruksidkaren Lorenz Hasselblad vid Nordmarkshyttan. Engelborg Geijer var i unga år god vän med sin släkting Erik Gustaf. Hon hade en medaljong som hon fått av honom med hans porträtt och en hårlock. Var finns den nu och vem har gjort hans porträtt?

Denne Lorenz g. m. Christina Jeansdotter från Stjälphyttan, hade tidigare varit trolovad med hennes syster Anna som dog när ”det tvenne gånger lyst var”. Den vackra kistplåten med hennes namn hittades 1844 under golvet i Nordmarks kyrka, vilken jag med vederbörligt tillstånd fått sätta upp i koret. På baksidan av den enkla trätavlan har jag antecknat några av de historiska uppgifter om släkten Hasselblad som Viktor Rydbergs oförgätliga maka meddelat mig. Hon berättar att släkten härstammar från en italiensk vapensmed, Lorenzo, som på 1500-talet invandrade till Sverige. Intressant vore att veta om den till Sverige invandrande vapensmeden Lorenzo kunde ha varit mästare Lorenz som smitt Karl IX:s gravgaller. Den expert på gällersmide, som jag frågat, visste ingenting om vem mästare Lorenz var, bara att en med det namnet smitt gallret.

Namnet försvenskades så småningom till Lorenzson. Men en av dessa Lorenzsooner ville göra namnet mera svenskt och beslöt, att om han fick ja av den flicka han tänkte fara på friastråt till, skulle han ta sitt namn av det första föremål som han mötte på flickans

gård. När han for genom grinden föll ett hasselblad ned på färdsäcken. (I det följande är det Beriths mor Maria som berättar.)

”Min morfar, Arvid Hasselblad, hade för att rusta upp Stöpsjön lånat pengar av Nils Mitander på Alkvettern (en av många förebilder till Sintram i Gösta Berlings saga) och Björnberg på Partille. De båda herrarna kom överens om att när de visste att morfar inte kunde betala, skulle de kräva igen lånet, och fast att de visste, att de därmed ställde en hel familj utan levebröd. Morfar kunde inte bära detta slag. En morgon när mormor vaknade, såg hon honom stå vid sin sänggavel och han såg på henne med outhärlig förtvivlan i sitt ansikte. När han såg att hon vaknade, gick han utan avsked. Han red ut i skogen på sin vita häst, men kom ej levande åter. Han hade tagit sitt liv. Mormor stod ensam och utblottad med alla sina barn. I salen på Stöpsjön låg en dag mormor och alla barnen på knä omkring morfars kista för ett sista avsked. När min farfar?, Karl Georg då omkring fyra år, såg sin mors sorg, försökte han trösta henne med orden: ”Mamma, skall inte vara ledsen, för när jag blir stor skall jag förtjäna så mycket pengar, så mamma behöver aldrig vara ledsen”.

Årstiderna på Bosjön

Försommaren

För oss barn var Kungsbergsvägen trots eller kanske tack vare sina strapatser något obeskrivligt kärt i tillvaron. Ljuset över färderna till hemmet är tillräckligt strålande för att lämna i skuggan de så djupt avskydda återfärderna till skolan. Att få vara hemma var ju livets mening. Skolan lockade på intet sätt. Särskilt när den kom att ligga så långt hemifrån som i Stockholm.

När man kom från Filipstad på Kungsbergsvägen och närmade sig herrgården på Bosjön mötte denna syn (från ett vykort som Albert Bergström låtit göra).

Där hamnade vi genom att Anna Whitlock kom på besök en sommar. Hon var ju rösträttskvinna och kom för att tala med Far om den för henne så viktiga frågan. Jag hör än idag trillans hjul, när den med god fart rullade fram på landsvägsgruset, när det blivit sommarlov och vi for hem från skolan. Både hästarna och vi hade bråttom att komma hem och de båda älvgrenarna invid gården brusade sin ljuvliga sång. Häggarna blommade, flaggan var i topp och Mor och Far stod på trappan. Glädjen var överjordisk. Redan första kvällen samlades vi till lek med de barn som bodde närmast; rättarns, smedens, kuskens, skogvaktarns och flera andra. Vi lekte "älg och gömma" och slog "sälta" (en sorts brännboll) uppe på hyttbacken. Än idag är vi vänner, vi som finns kvar. Det hör till livets värden av annat slag än att få påökt på lönen.

Midsommaraftonen var en stor helgdag. Vi barn som lekte tillsammans plockade blommor och grönt till majstången som vi sedan klädde och fick hjälp till att resa på hyttbacken. När den var färdig kom jungfrurna och dukade ett långt kaffebord. Som några av stallkarlarna gjort i ordning. Alla var välkomna. På kaffebordet fanns också två stora plåtkantiner med karameller och på den ena kortändan låg en kagge med svagdricka. Denna kagge hade en kran som man kunde skruva på, så att dricka kom i glaset. En sådan märkvärdighet hade jag aldrig sett, förrän jag var med första gången på Hyttbacken. Sedan gjorde vi efter detta under av ingenjörsvetenskap genom att göra kranar på vattenledningar, gjorda av rabarberblommans stjälk. Alla vi barn dansade ringlekar uppe vid majstången. Mot kvällen blev det dans på logen efter dragspel. Ofta var det Oscar på Åsen, Gustafs bror, som spelade sittande i ett hörn på en tunna längst i ett hörn. Min första kavaljer var Gustaf på Åsen. Han kom och bjöd upp mig till en schottis. Jag var nio år. Tänk om han bara visste att det skulle bli mig ett minne för livet.

Innan vi gick till sängs denna dag skulle vi plocka nio olika blommor som skulle ligga under huvudkudden på natten och ge en god dröm, som skulle bli verklig, bara man kunde komma ihåg, att inte säga ett endaste litet ord efter det att man börjat att plocka blommorna.

Denna teckning av Berith finns i hennes planerade visbok. Lägg märke till att dansen sker nedanför majstången där den nedlagda hyttan skymtar till vänster.

Högsommaren

Så kom sommaren med trädgårdsrensning, bad, lekar, färder ut till hjortronmossar, hallon- och lingonfall, då matsäcken liksom än idag vid sådana tillfällen var fläskpannkaka och kaffe med rågbrödssmörgås.

I augusti när rågen var färdig, kom knäckebrödsbaket som varade en vecka med undantag av lördagen, då det bakades skorpor. Knäckebrödet, som skulle räcka för hela året, bakades på tre säckar hemväxt råg om dagen, eller rättare sagt om dygnet. Sent på kvällarna gjordes deg i ett så stort tråg, att vi minsta använde det som eka, när det efter avslutat bak stod i blöt i älvdammen. Vid fyratiden på morgonen bakades degen ut till ännen, runda bollar som skulle jäsa på bakbrädan och som staplades till en hög trave. Detta bak skedde alltid i bagarstugan där det fanns en stor ugn eller "umn" som de murade ugnarna kallades. Den eldades först het med meterlånga ved som lades ut över hela ugnsbotten. När värmen blivit tillräcklig, rakades först glöden ut. Sedan gjordes rent med granrissopan. Tre verktyg med långa skaft behövdes för ugnen; rakan, sopan och "greschla", den runda brödspaden som kunde nå ugnens innersta.

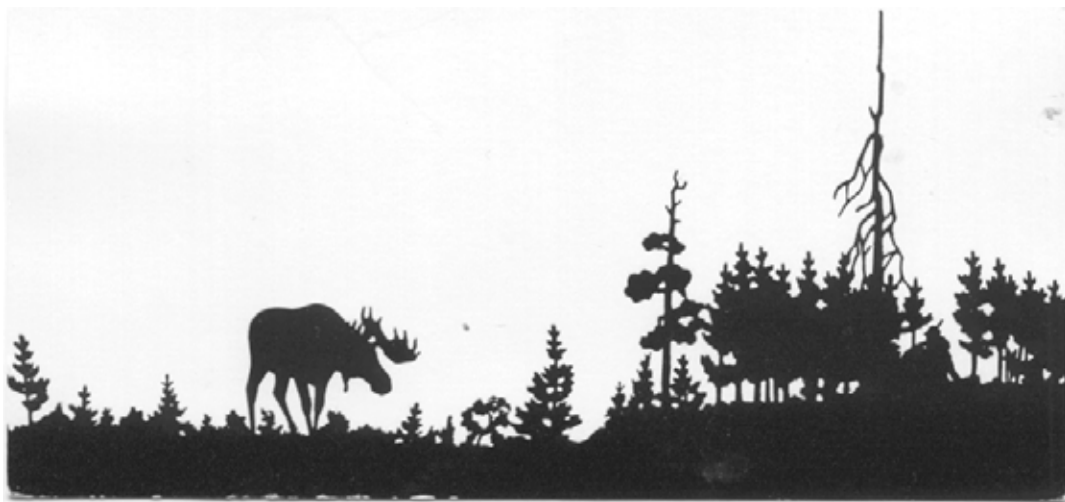

Bilderna återger det årliga sommarbaket på Bosjön. De är miniatyrer som Berith skänkt Värmlands museum. Bilderna förekom på Skandias juls skyltning 1953 på Mynttorget i Stockholm och återger i detalj vad hon här skildrar i ord.

Under gräddningen var det bara lysen som brann i en avbalkning på ugnens sida. Det var ofta Ols-Ers Maja som skötte greschla vid de stora baken. När ännena var jästa, lades de fyra åt gången ut på det stora bakbordets vänstra del, där en skötte slätkaveln och flyttade kakorna åt höger, där en annan skötte kruskaveln, slog ut kakorna med brödmåttet och flyttade över dem på spilorna till ugnen och lade över kakorna på greschla. När de var

gräddade, var det andra av oss, ofta bröderna, som hämtade dem och bredde ut dem till tork på långa bord, där de sedan skulle borstas och samlas ihop till förvaring, när de var helt torra. Av det avborstade mjölet bakades häst- och hundbröd. Kaffestunderna i gröngräset, då vi alla samlades, var oförglömliga. Det av oss mest uppskattade till kaffet var "vesbröd" med hemkärnat smör, sådant bröd som inte torkat och var alldeles mjukt.

En annan del av självhushållets sysslor var beredningen av potatismjöl och gryn. Kvarn för malning av potatisen fanns utanför snickerifabrikens väggar och drevs av en turbin. Det var den genomsnälle smeddrängen "Litet Veli" Jan Nilssa som skötte påfyllningen av kvarnen. En gång bar han sig litet fumligt åt och höll på att följa medpotatisen ned i kvarnen. Hans mor som stod bredvid honom blev förskräckt och började gråta. "Gråt int ni Mor, vi skall all dän vägen gå", var sonens tröstande svar.

Det fanns gott om älg i Bosjöns skogar. Beriths äldre bror Bele som kom att bli länsjägmästare först i Norrbotten och senare i Halland, var en mästare att på fri hand klippa ut motiv från naturen ofta med djur i bilden.

Den malda potatisen kördes i två stora kar till gårdsbrunnen, där karen fylldes med vatten. Allt rördes noga om och potatismjöl och gryn bereddades för det stora självhushållets årsbehov. Sedan Jan Nilsson mist sin mor, tog Ols-Ers Maja väl hand om honom. Han var den snällaste man kunde möta, även om han var ett offer för det på den tiden så vanliga ingiftet. När min far köpte bruket fanns det inte mindre än tjugo sådana som var "lit veli". När provinsialläkaren kom på inspektion och de fick gå fram till honom, där han satt vid skrivbordet, brukade han fråga: "Ä du en stölle du"? En gång hände något enastående i Jan Nilssons liv. Han skulle få bli med på älgjakten med egen bössa och eget pass. En stor älgdjur kom förbi, men Jan Nilsson bara stod där. När en jaktkamrat som sett händelsen förebrådde honom för det uteblivna skottet, försäkrade han: "Ja, si hadd han baer stått stieff fem minuter te, så hadd dä all smäll".

Julen

Så kom hösten och den bittra återfärden till skolan, men dagarna måste gå och en gång blev det jul. När vi gick i småklasserna i Karlstad var vårt stora nöje att före jul gå till en liten affär för böcker, leksaker och prydnadsföremål i närheten av järnvägsstationen, där

vi sökte julklappar till de hemmavarande. Vi hade två kronor var till julklappspengar. Det var inte så lätt att få den summan att räcka till något litet paket till var och en av de tretton familjemedlemmarna och de tre jungfrurna. Var sitt hårnålspaket brukade jungfrurna få. Kostade sammanlagt femton öre. En gång stod där en liten rokokoherre i porslin som jag omöjligen kunde motstå. Den kostade hela 25 öre och det var en katastrof för kassan. Den kunde ju bara givas till en och alla skulle ju ha något. Men det de två kronorna inte räckte till gjorde vi sedan för hand, när vi hade de underbara vaknätterna, då vi minsta fick vara med de stora syskonen och vi gemensamt förfärdigade julklappar. Kaffetåren saknades givetvis inte, denna vän i ensamheten och trevnadsspridare, när man är fler.

Släden med skolbarnen kommer hem från Karlstad efter en färd från Filipstad. En miniatyr som Berith utfört för Värmlads museum (julkort 1983; foto Gunnar Lundquist).

Hur räknade vi inte skolans sista veckor och timmar innan den sagolika dagen kom. När den dagen hunnit till klockan tre var vi framme vid Filipstads järnvägsstation, där kusken Rar-Emil väntade med släden. Han hette egentligen Emil Karlsson och sitt smeknamn hade han egentligen fått genom att han var så snäll och omtänksam. Kom många av oss syskon samtidigt kunde det vara tre slädar och då var nog de andra kuskarna Stall-August och Zeggersson med.

Vi hade fått lära oss att aldrig sitta kvar i åkdonet i branta eller långa uppförsbackar, vi skulle tänka på hästarna och underlätta för dem. Det var nog väl att vi vintertid inte behövde använda Kungsbergsleden. Lutningen var i en av de översta backarna 1:16. Så påpälsade som vi var, hade det inte varit lätt att ideligen gå ur släden och traska bredvid.

Men nu, sedan vi kommit på plats i släden, blivit omstoppade med fällarna och fått fotsäcken knäppt, bar det av över Lersjön, Mögsjön och Tannsjön mot det älskade hemmet. Hur underbar var inte skogen mellan sjöarna. Det var så tyst! Bara bjällrorna berättade att nu far vi hem. Genom snötyngda träd strålade den fagreste stjärnhimmel. Och vägen bar mot hemmet. Paradiset! En lyckokänsla som inte går att härbärgera.

Alla julförberedelser var redan gjorda, när vi kom hem utom baket. Särskilt viktiga vid detta bak tyckte vi att de bröd var som skulle läggas i julhögarna. Det var alltid samma former. Variationer skulle ha förstört stämningen. Det var alltid en tjugo centimeter lång russinfylld vetelimpa med en fläta runt om och en rakt över efter längden, en saffranskrans och en vörtkuse, några kaksorter och sen det bästa av allt, de afrikanska djur som Far skar ut åt oss i den utkavlade pepparkaksdegen. Vi stod omkring honom i stum beundran och undran av vad det skulle bli för slags djur. Detta var det enda som fick variera, som skulle variera.

Syskonen Gunde, Berith och Vale delar ut gåvor till fattiga på Bosjön på julaftonen. Miniatur som Berith utfört för Värmlands museum (julkort 1983; foto Gunnar Lundkvist).

Det var så högtidligt att se Far i köket. Det hände endast vid de stämningsfulla, oförglömliga middagarna jul, nyårs, och trettondagsafton. De middagarna åts alltid i köket, festligt dukat med grenljus på alla bord och all den hemlagade maten på tre slagbord uteder långväggen. Julölet och drickan var också hembryggda och serverades i två stora tennkannor. Två av gårdens folk, stall- och lagårdskarlar, var alltid med vid julmiddagen. Efter middagen klädde de äldre barnen julgranen i vardagsrummet medan vi minsta fick gå till gamla med gåvor, där inte heller julhögen fattades. När vi kom hem var det snart kaffedags och så kom dagens största högtidsstund, julklappsutdelningen. Då strålade den vackert klädda julgranen med alla sina tända ljus. Jag tror inte våra ögon strålade mindre i obeskrivbar förväntan.

På kvällen när vi gick till sängs skulle vi ställa våra skor ordentligt omkring den runda barnkammarkakelugnen, där Kinkelikes (tjinkelitjes) bodde med sin gumma och lilla pojke. Kinkelikes vår varmt avhållne tomte som om julnatten kom ner ur skorstenen och lade några små paket i våra skor. Vi såg honom aldrig fastän den lilla nattlampan bestående av ett litet grönt glas fyllt med rovolja, var en liten veke träd genom ett halvannan centimeter brett plåthjärta stod och brann hela natten. Men vi visste att han fanns och det är säkert att han är en levande gestalt än dag.

Tidigt på juldagsmorgonen väcktes vi av Mor som kom och tände ljus i gårdens alla fönster mot vägen, en fin gammal sed för att lysa vägförare till julottan som började klockan sex. Vägen till Nordmark var drygt 12 kilometer. Men det första vi gjorde var att

se efter vad Kinkelikes lagt i våra skor. Sedan vi ätit och blivit påpälsade, lades vi ned i släden i en s. k. färdryss, till form och utförande lik en kolryss, fast betydligt mindre. Ryssens hela botten var fylld med halm överbredd med fårskinnsfällar. Vi hade det gott och varmt med fårskinnsfällar under och ovanpå. Längst fram på kuskbocken satt Rar-Emil. Färden gick på vintervägar fram över bergen. För oss skogsbarn var det en stor upplevelse att se alla ljusen på altaret och i bänkarna. För Rar-Emil var nog också kyrkbesöket välkommet. Han sjöng mycket, mest kanske religiösa sånger.

Denna miniatyr återger julaftonen på herrgården i Bosjön. Lägga märke till stolarna som här finns i skala 1:10. Exakt likadana stolar finns i full skala i Villa Edros (foto Värmlands museum?).

Juldagskvällen var vi samlade kring det stora vardagsbordet, där vi roade oss med olika tärningsspel och liknande. Då fick vi nötter, knäck och annat gott. Nötterna skulle knäckas och läggas i ett punschglas som stod på ett fat med en tesked. När glaset var ganska fullt, fick vi så mycket som en halv fingerborg punsch att röra omkring nötterna med. Det tyckte vi var så festligt.

Folket i bygden

Lloydarna

År 1884 då Far och Mor och de fem äldsta syskonen från Avesta flyttat till detta sedan så älskade barndomshem sköts Värmlands sista björn vid en liten tjärn norr om bruket. (Nu

finns det åter varg och björn i dessa trakter; alltför många anser bygdens folk.) Den hade sommaren förut rivit en tolvårig pojke från Skåltjärn, en liten hjälte som offrade sitt liv för att åt sina föräldrar rädda en ko. Han hade hört björnen i skogen och ville inte gå dit, men tvingades av sina föräldrar att sköta sin syssla.

Det var stora ödemarker kring detta bruk som låg utspridda över 16 000 tunnland. Man kunde tro att björnjägaren Lloyd kunde finna trakten lämplig för sina intressen. Medan han var gäst hos jägmästare Falk på Risäter hade han två jaktkojor på vårt bruks marker, en vid Lilla och en vid Stora Havsjön. Lämningarna av den sista kojan minns jag väl från tidig barndom. Far visade oss platsen och berättade om Lloyd under en av de oförglömliga skogsvandringar som han tog oss med på. Kojan hade varit ganska långsträckt. Man såg var dörren hade varit och stenar som hade utgjort eldstaden låg kvar i NO-hörnet.

Den svårt skadade björnen avlivas med ett par skott. Den troddes vara Värmlands sista björn.

Nu finns det flera (teckning av Albert Bergström).

Vi hade torpare som var ättlingar till Lloyd. De stavade namnet Lojd under två generationer. Tredje generationen fick lära sig den rätta stavningen av ett av mina syskon som roade sig med att hålla några lektioner i skolan. Under en sådan lektion frågade hon om det var någon som visste vad en engelsman var för något. En av Lloydpojken viftade ivrigt med armen och menade tvärsäkert; "Dä ä en kärängel"! (hårt k).

Berith är här litet otydlig. Man får nästan intrycket att det var Lloyd som sköt björnen, men så var det inte. Denne jägare hette Llewellyn Lloyd, både förnamn och efternamn är typiskt engelska. På Bosjöns herrgård finns en oljemålning av hans jakthund målad av denne Lloyd. Berith har berättat björnhistorien så många gånger för mig att jag är förvånad över att den inte återkommer här. I det följande är det inte Berith som berättar. Fakta om jakten har tagits från en artikel i Nya Wermlandstidning den 4 december 1993.. Björnen hade gått i ide några kilometer norr om Bosjön mellan Mörttjärn och Gillertjärn. På morgonen den 22 januari 1884 begav sig bröderna Gustaf och Per Larsson Wikström från sitt hem i Västra Åsen för att hugga timmer. Björnen hade grävt ned sig i en myrstack som bröderna kom för nära. Yrvaket gick han till attack mot Gustaf som fick in en träff med yxan. Björnen blev rasande och bet Gustaf allvarligt. Per kom till undsättning också han med sin yxa. Tillsammans lyckades bröderna skrämma iväg björnen och Gustaf repade sig så småningom. Vad som sedan hände är litet oklart. Antagligen underrättades herrgården om den skadade björnen. Bygdens folk menar att björnen redan dött av sina skador, medan teckningen berättar om det dödande skottet.

Med kännedom om Alberts teckningar och hans nästan fotografiska återgivande av motiv i Bosjöns omgivningar, är det svårt att tro att björnteckningen är ett försök att glorifiera eller rent av fabulera en genuin jakt av herrskapsfolk. Men det skulle visa sig att det inte var Värmlands sista björn. 1993 sköts en i närheten av Hagfors sedan den med sin glupande aptit på äpplen och skrämt bygdens folk. När dessa rader skrivs i mars 2005 får jag veta att björnspillning i höstas setts i närheten av Lersjöed där en björn antagligen gått i ide några kilometer från Beriths sommarställe Villa Edros. I Filipstadstrakten finns det fortfarande ättlingar till Llewellyn som nu stavar efternamnet Lloyd på det engelska sättet.

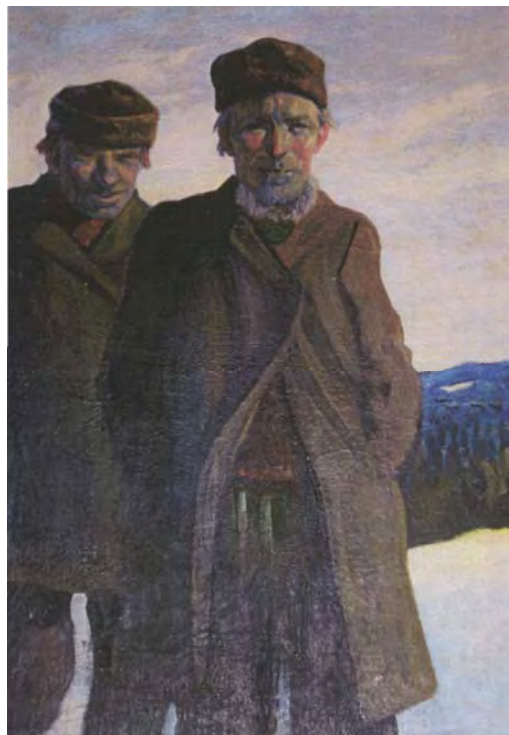
Sme-Finnarna och Anners i Änga

Här vid Stora Havsjön bodde två bröder, Sme-Jaen och Sme-Karl, ättlingar till de på 1500-talet invandrade finnarna. De hade byggt sig egna små stugor på skogen och detta givetvis intill en fiskrik sjö. Stugorna var små men det påstås att Sme-Jaen hade tio barn. Sme-Karl sägs ha haft en ko i något slags grop invid stugan. Men mat behövde ej familjen lida brist på. Jag kommer ihåg från tidiga år den urholkade stock som var den ene broderns båt vid fångsterna på sjön. Snaror fanns det också fullt av i markerna för hare och fågel och det fanns också gropar för älgfångst. Och sedan skogens alla bär. Av fågterna såldes också i staden, där sådan livets nödtorft kunde köpas som skogen inte kunde bjuda på. Det sägs att de flesta av Sme-Jaens barn utvandrade till Amerika. En annan som också åkt "över sjöen" var en av våra torparsöner, Anners i Änga. Han är värd att minnas, inte bara för det egendomliga sammanträffande han var med om. En av mina sysstrar (*Alfhild, som talade engelska med en bisarr värmländsk accent var bosatt i*

Pasadena i Kalifornien) har berättat att non hennes man Gusten gjorde en gång en bilfärd genom Arizona (för att muta in en guldfyndighet). Där gick en dag en man på vägen som de kom att tala med. Det visade sig att han var svensk, att han var värmlänning, att han var Anners i Änga. Två människor från samma skogstrakt i Värmland återser varandra efter många år på en landsväg i Arizona!!!

Sme-Karls stuga vid Stora Havsjön där en av kanalerna till sågen i Bosjön började (teckning av Albert Bergström).

Finnarna Sme-Jaen och Sme-Karl, en oljemålning av Ragnar Ljungman (1883-1907). Den finns nu på Bohusläns museum i Uddevalla. Ragnar var trolovad med Beriths äldre syster Ragnhild (foto av originalet Ingmar Bergström).

Stackars lille Dalbo-Jöns

Vid Hammaren fanns en gång på 1800-talet en smed som kan vara glad där han nu är och att hans namn inte är känt. En dag kom en tolvårig pojke till honom skickad av sina föräldrar för att hämta betalning för smör som smeden fått. Någon lust att betala fanns inte. I stället slog smeden ihjäl pojken och kastade honom i en liten bäck som än idag kallas Dalbo-Jönses bäck efter den lille stackarn. Han skall senare ha blivit lagd under ett stenkummel i Hammarbacken.

En gång fick vi två minsta (Berith och Ingmars far Vale), fem och tre år, följa med far, när han skulle se till ett torp i Gräs. Jag tror att vi gästade Börjefall. Far höll i tömmarna och vi hade ingen kusk. När vi kom till Hammarbacken stannade Far hästarna och hjälpte oss att komma ur trillan. Så berättade han: "Under de här stenarna ligger en liten pojke begravd som inte fick några blommor, när han lades här. Nu skall vi gå och hämta var sin grankvist och lägga på kumlet, så att han vet att vi som far förbi tänker på honom". Aldrig har jag sedan farit förbi detta stenkummel utan att stanna och söka en fin grankvist till lille Dalbo-Jöns grav.

Åsfolket

Det är så många av folket kring barndomshemmet som är värda att minnas med varmaste hjärta. Kanske var inte alla sångare, men om jag känner vämlänningarna rätt var de flesta det. Först vill jag nämna de gamla på Västra Åsen, August och Maria Eriksson, föräldrar till Gustaf på Västra Åsen (*förmodligen han som höll på att bli dödad av "Värmlands sista björn"*) och svärföräldrar till Nero Nilsson på Kärn. August var från Prästviken på Lersjöns västra strand och Maria från Ekshärad. Mor Mari eller Ås-Mora som hon kallades, ett smeknamn som spred ljus, brukade komma ner till Herrgården, när det var uttagsdags på magasinet. Uttagsdagen var bestämd till en viss veckodag och handelsmannens uppgift sköttes av vår oförgätlige bokhållare, Herr Danielsson, som kom där och låste upp magasinsdörren med den stora nyckeln och sedan vägde upp sill, amerikanskt fläsk, mjöl, gryn, orostat kaffe som det huvudsakligaste. Sockertoppar och tobak saknades givetvis inte. Den gamle bokhållarens liv var väl inte så ljust. Sitt hem besökte han bara på julafton. Hans sista ord lär ha ägnats Far. Med något som liknade ett djupt vemod brukade han säga:

*Gobben är gammal och grå
marra likaså
icke förty, piskan är ny*

När Mor Mari kom, var det som om hon haft ett helt fång solsken med sig. Hon rörde sig lätt som en sädesärla och var så innerligt vänlig och söt. Hon gav mig en gång en butelj multer (mogna hjortron) som håller sig friska bara i kallt vatten. Den lilla papperslappen hon skrivit och klistrat på buteljen har jag som en relik från en tid med så andra värden än dagens, att de förefalla upplevda på en annan planet.

August berättade om en svår upplevelse i sin barndom på Prästviken. Det var vinter och hans mamma skulle gå över isen för att handla. Han var då så liten att han måste stå på en stol för att hjälpa sin mamma att knäppa hennes klänning i ryggen. Hon gick från hemmet och kom aldrig åter. En förrädisk is hade tagit hennes liv.

Stackars lille Dalbo-Jöns

Vid Hammaren fanns en gång på 1800-talet en smed som kan vara glad där han nu är och att hans namn inte är känt. En dag kom en tolvårig pojke till honom skickad av sina föräldrar för att hämta betalning för smör som smeden fått. Någon lust att betala fanns inte. I stället slog smeden ihjäl pojken och kastade honom i en liten bäck som än idag kallas Dalbo-Jönses bäck efter den lille stackarn. Han skall senare ha blivit lagd under ett stenkummel i Hammarbacken.

En gång fick vi två minsta (Berith och Ingmars far Vale), fem och tre år, följa med far, när han skulle se till ett torp i Gräs. Jag tror att vi gästade Börjefall. Far höll i tömmarna och vi hade ingen kusk. När vi kom till Hammarbacken stannade Far hästarna och hjälpte oss att komma ur trillan. Så berättade han: "Under de här stenarna ligger en liten pojke begravd som inte fick några blommor, när han lades här. Nu skall vi gå och hämta var sin grankvist och lägga på kumlet, så att han vet att vi som far förbi tänker på honom". Aldrig har jag sedan farit förbi detta stenkummel utan att stanna och söka en fin grankvist till lille Dalbo-Jöns grav.

Åsfolket

Det är så många av folket kring barndomshemmet som är värda att minnas med varmaste hjärta. Kanske var inte alla sångare, men om jag känner vämlänningarna rätt var de flesta det. Först vill jag nämna de gamla på Västra Åsen, August och Maria Eriksson, föräldrar till Gustaf på Västra Åsen (*förmodligen han som höll på att bli dödad av "Värmlands sista björn"*) och svärföräldrar till Nero Nilsson på Kärn. August var från Prästviken på Lersjöns västra strand och Maria från Ekshärad. Mor Mari eller Ås-Mora som hon kallades, ett smeknamn som spred ljus, brukade komma ner till Herrgården, när det var uttagsdags på magasinet. Uttagsdagen var bestämd till en viss veckodag och handelsmannens uppgift sköttes av vår oförgätlige bokhållare, Herr Danielsson, som kom där och låste upp magasinsdörren med den stora nyckeln och sedan vägde upp sill, amerikanskt fläsk, mjöl, gryn, orostat kaffe som det huvudsakligaste. Sockertoppar och tobak saknades givetvis inte. Den gamle bokhållarens liv var väl inte så ljust. Sitt hem besökte han bara på julafton. Hans sista ord lär ha ägnats Far. Med något som liknade ett djupt vemod brukade han säga:

*Gobben är gammal och grå
marra likaså
icke förty, piskan är ny*

När Mor Mari kom, var det som om hon haft ett helt fång solsken med sig. Hon rörde sig lätt som en sädesärla och var så innerligt vänlig och söt. Hon gav mig en gång en butelj multer (mogna hjortron) som håller sig friska bara i kallt vatten. Den lilla pappersslappen hon skrivit och klistrat på buteljen har jag som en relik från en tid med så andra värden än dagens, att de förefalla upplevda på en annan planet.

August berättade om en svår upplevelse i sin barndom på Prästviken. Det var vinter och hans mamma skulle gå över isen för att handla. Han var då så liten att han måste stå på en stol för att hjälpa sin mamma att knäppa hennes klänning i ryggen. Hon gick från hemmet och kom aldrig åter. En förrädisk is hade tagit hennes liv.

Vi fick ju alltid sköta om dem som gjorde sig illa, då vägen till läkare var lång och svårframkomlig. Stadens lasarett var ju inte heller mycket att komma till. Personalen bestod av en "sköterska" utan utbildning. Läkaren var ju inte heller särskilt framstående, han som behandlade alla sjukdomar med salicylsyrapulver. En gång mötte han i lasaretsbacken en bår med en svårt skadad arbetare, när han var på väg hem till middag. Han såg som hastigast på den skadade och båren bars upp till lasarettet. Men doktorn kom igen först nästa dag och då var det för sent att göra ett räddningsförsök. När sådant kunde hända, kunde ju också berättelsen från en eldsvåda i staden vara sann. Ett hus hade börjat brinna och man skickade en pojke att i ilfart underrätta brandchefen. Pojken kom åter med beskedet: "Chäfen hälsa å sa att de få vaer te möra".

En arbetare i sågen råkade få klingen mellan ena handens lång- och ringfingrar, så att det blev ett sår upp mot mitten av handen. Far vågade inte ta ansvaret, ifall skadan kunde leda till rörelsehinder och skickade därför honom till lasarettet. Efter en vecka var mannen åter hemma med ett infekterat sår. Han hade rymt från den dåliga skötseln.

När jag var sju år gammal och nära döden i dysenteri, fick min arma Mor den enda ordinationen, förutom salicylsyrapulver, att jag inte fick äta någonting förrän jag blev frisk. En jungfru svimmade, när hon såg vad som var kvar av min kropp. Räddningen kom genom att lasaretsläkaren reste bort och ersattes av stadsläkaren som ansåg det naturligt att en varelse skulle ha näring.

Hur annorlunda blev det inte för traktens befolkning när doktor Fredga kom! Det sägs att han sprang och hoppade över staket för att komma till en nödställd. Inte ens själva juldagen fick vara ostörd. Någon kunde ringa som behövde hjälp och då var det inte fråga om att sitta kvar vid bordet och njuta julfriden med de närmaste. För denne läkare var arbetet inte bara en befattning, det var ett kall. Lasarettet rustades upp och vi hade fått en skicklig kirurg med ansvar och aktning för sitt arbete.

Vid sekelskiftet fanns i Filipstad en finsk läkare, landsförvisad under Bobrikovs tid. Han yttrade sig en gång om stadens läkare: "Det finns en som vill, men han kan inte, det finns en som kan, men han vill inte och en som kan men han får inte".

Fällen av den legendariska björnen, som länge ansågs vara Värmlands sista, finns nu i stora rummet i Villa Edros i Lersjöedet. Det var faktiskt en ganska liten björn (foto Leif Engh). .

En gång gick han den långa vägen fram och tillbaka över Kungsbergen för att se vår björnfäll som han trodde skulle vara en fattig påminnelse om hemlandet. När han kom till den dörr, där fällen skymtades, tog han av sig skorna och gick så till det rum där fällen låg. När han kom tillbaka grät han. Fällan var så mycket mindre än de finska björnarnas, att det var en stor bevikelse. Och så hade han, utstött och ensam, gått den långa vägen för att få en liten skymt av tröst.

Fattiga, krokiga Vall-Maja

Vall-Maja var en gammal gumma som gick med våra kor i skogen. Hon hade som spädbarn tapats i golvet och fått sin rygg så förstörd att hon i hela sitt liv gått böjd i rät vinkel. Jag minns henne knappast men en av mina bröder har berättat vad han kommer ihåg. Han börjar med Frödings dikt.

*Hör du ej bjällorna, hör du hur
Sången, vallar och går vilse i vall*

när Berith byggde Nolbyn på en udde i sjön Agen i byn Lersjöed hade hon denna miniatyr med. Kanske hon tänkte på Vall-Maja (foto från Berihs samlingar)..

Det är musik i den dikten, det är skogsmystik och en förståelse mellan vällerskan och djuren som ingen stadsbo kan förstå. Från min barndom minns jag så väl koskocken. Ibland kom den via Sinnerorget (sinner = slaggsten), men bäst kommer jag ihåg, när den kom utför Hyttbacken i en lång och brokig rad. Och sist kom Kroki-Maja, en puckelryggig gammal gumma med en påk i handen.

Hon hade ingen klingande sopran som Fröding skaldar om, snarare en gammal sprucken gumröst, men jag har alltid känt mig övertygad om att hennes "Kobarna, kobarna" kom djuren att villigt följa henne. Sista gången jag såg henne hade jag skickats

upp till henne i något ärende till det lilla sinnerhus som hon bodde i uppe på Vindbacken. Ingen i modern tid skulle tro mig om jag berättade om torftigheten som fanns där. Hon satt vid ett omålat träbord och åt. Vad som ingick i måltiden fick jag inte klart för mig. Hon lade potatisskalen på bordet och eftersom man inte fick göra detta hemma, tyckte jag i min enfald, att hon bar sig illa åt. Men jag undrar om hon inte på sitt sätt var lyckligare än dagens människor med alla deras krav.

Så långt min bror. Vall-Maja hade en son. När gummorna kom och förgruvade sig, svarade hon: "Jag ska föll int va sämer än noen ann". Vilket fång av lidande kan inte ligga bakom de orden. Jag delar min brors uppfattning, att krav inte skapar lycka. Att så är, kan var och en intyga som på nära håll, inte vid skrivbordet, upplevt dessa andligen rakryggade, glada, vänliga, strävsamma människor som omgav mitt barndomshem. Jag vördar dem. Jag ser deras kränkta miner om de skulle se och höra, hur de i vår tid framställs som några ynkliga, bedrövliga hjon, förtryckta, svältande och knappast människovärdiga. Säkert fanns det svåra förhållanden på många platser beroende på ett Sintramstyre, missväxt och dryckenskap eller på mindre dugliga husmödrar, "förmöschla" som vi värmlänningar kallar sådana som har dålig arbetsförmåga både när det gäller huvud och händer. Men att bara se kritvitt eller nattsvart och vara blind för alla andra färger, när det gäller att bedöma gångna tider och människor, kan inte bli sanning. Det blir vad jag kallar skrivbordskunskap. Är nutidens människor så mycket lyckligare, de som har allt i överflöd, men som ständigt ängslas att få mer och mer? Är inte den inre friden mera värd än ett ständigt gnagande överflödskrav? Ligger ingen sanning i orden?: "Rik den som nöjd är".

En liten historia från doktor Sahlins mottagning belyser bra värdet av den inre friden. En gammal gumma kom och beklagade sig över sina krämpor; "Si, jag har så illa ont i hövve och så illa ont i leera och så ont i hele kroppen och själv mår jag föll inte så bra heller".

Nils Kallsa och patron Bergström

Nils Kallsa var vår vedgubbe. Han hade varit torpare i Västergården, men bodde nu i idyllen Bondstuga alldeles invid älvens östra gren. I den västra utanför herrgårdsgrinden gick häradsgränsen mellan Elvdalen och Bergslagen. Det står i en gammal 1600-tals handling "så att hallfua hyttehjulet war på Bergslagssidan och hallfua på Ellfuadalssidan". Snäll och välvillig var han Nils Kallsa. Jag ser den goda glimten i hans ögon när vi möttes och han hälsade inte "Gu Möra" utan "Guds morgon för mig, fröken". Det lät så gott tyckte jag, såsom när gummorna kunde säga "Gud välsigna hänn". Men han var inte utan bekymmer. Hans gumma var åderförkalkad, levde mest i sin barndomsvärld och gav sig ofta iväg från Bondstuga för att gå till sitt barndomshem. När han var alltför "illsvien" för gumman brukade han komma in till oss och be om hjälp: "Nu lär frua få ge mig ett antifibrin, för nu ä käringa så stölli, så jag blir kav skammom å bet". Att han trodde att antifibrin skulle hjälpa är ju inte mindre anmärkningsvärt än att lasaretsläkaren aldrig ordinerade annat än salicylsyrapulver vad det än gällde. Det kunde vara dysenteri, mag- och lungblödning och vad som kunde förekomma av krämpor.

När mina bröder en gång gick över vedbacken stod Nils Kallsa där sysselsatt med att säga isär en tunna, som skulle bli till två mindre kar. Han tyckte att det var arbetsamt: "Jag menner ho ä lång ikring som apostlagärningar".

Man kan förstå att religionsundervisningen kunde vara mindre begriplig och givande för dessa skogens människor, när man hört berättas från ett husförhör i gamla skolan där en av prästens frågor lød: "Vad är helgelsen i vidsträckt bemärkelse?" Det är att hoppas att den gode pastorn själv kunde besvara frågan. Men säga vad man vill om den tidens religionsundervisning den FANNS och den var till betydligt större välsignelse för människorna än den nutida, den som INTE FINNS. Det ligger mycket i vad Rar-Emils dotter yttrade, när hon ringde sommaren 1977: "Tänk va trevligt vi hadd å allri va dä noen som stal å förstöerd nö" (*denna tidsangivelse indikerar att Beriths berättelse som här återges skrevs ett par år före hennes död 1979*).

Min äldste bror Hilding berättar: "En av bröderna kom hem efter avlagd studentexamen. Det blev fest på trädgårdsverandan. Till festen hade gårdens honoratiores inviterats; kusken, lagårdskarlen, vedgubben o. s. v.. Som Far inte rökte hade jag köpt hem cigarrer. Gav en åt Nils Kalsa. Han trevade betänksamt på den. Han hade nog aldrig sett en cigarr förr. Jag tände den åt honom. Han stoppade den brinnande ändan i munnen och svor. Far går ronden och talar med kaffegästerna. Kommer till Nils Kallsa, lägger handen på hans axel och säger; *"Här sitter han och röker stora fina cigarrer, det har jag inte råd till"*. Nils Kallsa svarar: *"Men så ä ja föll int så snål som patroen"*. *Båda log ett förståendeleende*. Det fanns ej ett spår av missförstånd.

Ingen konstnär skulle kunna återge begreppet häpnad så som Nils Kallsas hela person gjorde, där han stod på vägen utanför vedbacken och såg, när tåget på den av min far byggda järnvägen för första gången ångade fram mot stationshuset. Det var som om bågsågen som blivit kvar i hans hand hade deltagit i häpnaden. Vagnar som gick utan hästar framför!

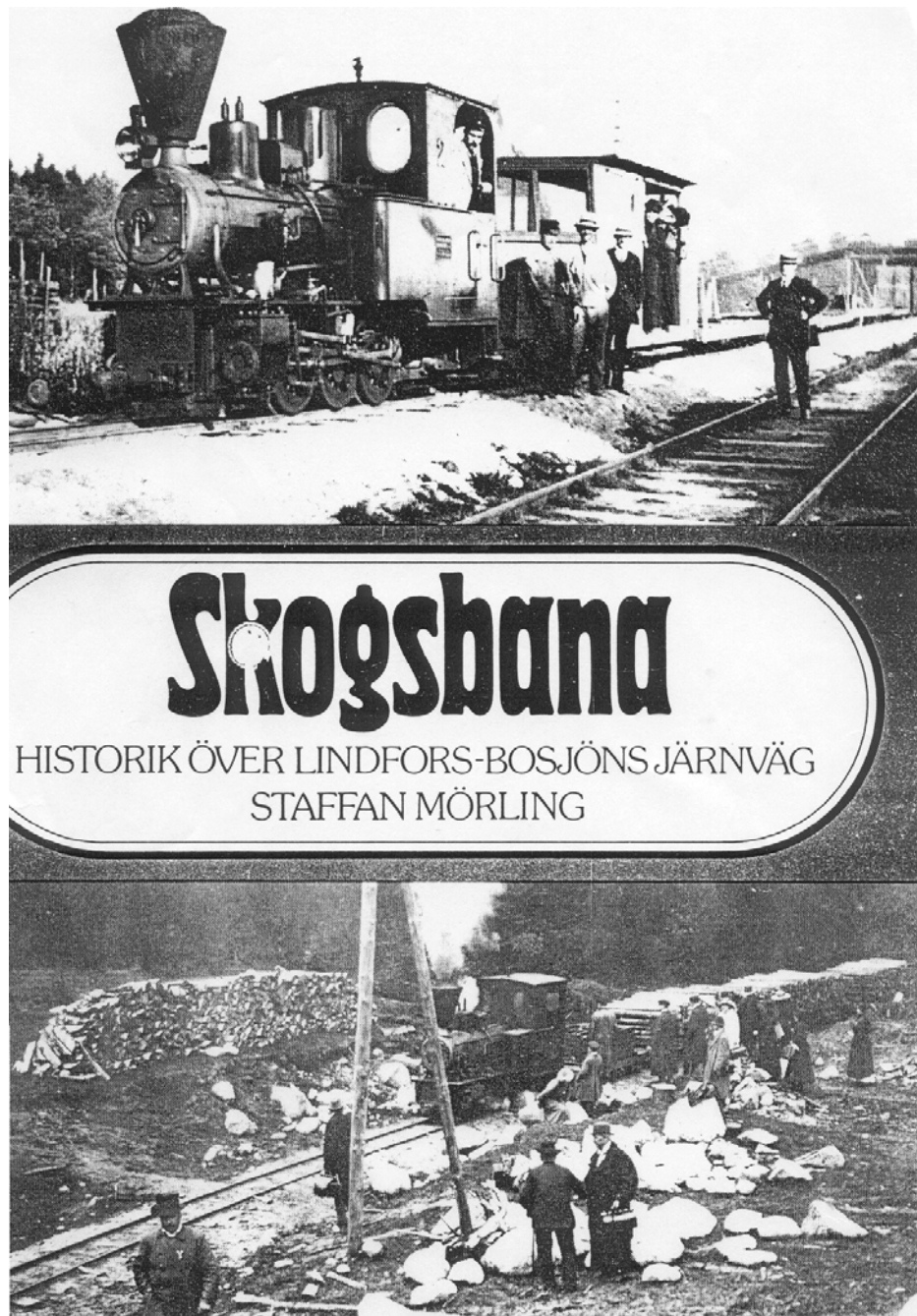
Att en bättre väg än den över Kungsbergsvägen var av stor vikt för brukets transporter kan var och en förstå som färdats den vägen fram. Stakning för en smalspårig järnväg hade gjorts mot Uddeholmsbanan i öster, men det bygget blev aldrig av. Troligen hade det varit för kostsamt att ta sig genom alla de syd-nordgående höjdsträckningarna. I stället byggdes flera år senare en 28 km lång skogsbana som gav förbindelse med Bergslagsbanan. Det var nog bra och praktiskt nödvändigt med denna järnväg. Men det var ett väsentligt livets värde som bleknade i och med den nya anda som kom med järnvägsbygget. Jag ser så väl Far och Nils Kallsa framför mig på kafferepet på trädgårdsverandan. Den fina andan, där vedgubben och hans patron kunde skämta i bästa samförstånd. Den andan såg den nya tiden till att förgifta.

Mjölarns visa och ladugårdskarlen Karlströms visa om Anna på Gillertjärn

Vår snälle mjölnare som sitter här söndagsklädd och metar i mjölnarpussen med Henrik Geijers kvarn i bakgrunden och en drake av sten från sagans värld på andra sidan vattnet är en av vissångarna. (*Berith tänker antagligen på en teckning som hennes far gjort, men den har vi inte kunnat finna*). Hans minne är så ljust. Han var så snäll mot oss barn och snickrade små möbler åt oss. Jag minns särskilt en byrå som ännu finns kvar och den är för mig en dyrgrip. Det var Mjölarn som sjöng den gamla folkvisan; "Och jungfrun hon står på högaste berg".

Min syster Ragnhild tecknade upp den före min tid (hon var omkring 20 år äldre än Berith). En tillfrågad folkvisekännare hade inte hört denna melodi. Visan om Anna på Gillertjärn, diktad av en av våra ladugårdskarlar som hette Karlström, beskriver en händelse i början av 1900-talet. Man frågar sig hur något så förfärligt kan få förekomma

som Annas öde. Hade det inte varit nog att ensam gå vilse i djupa skogen en kall marsnatt? Det svindlar för tanke och begrepp, när man försöker ana de kval som hon dessutom hade att utstå.

Omslaget till Staffan Mörlings bok om den legendariska Bosjöbanan. Men var den en ekonomisk felsatsning? Fords lastbil var ju på väg.

Anna på Gillertjärn

Är nittonhundratretton i mars jag tror det var
det hände sig en flicka hon vägen miste tar.
Hon skulle hemåt gånga hem till sin far och mor
som uti Fernbo socken vid Gillertjärn ju bor.
Hon tjänat uti Sunnemo hon måste hemåt gå.
Hon moder skulle bliva, ett barn hon skulle få.
På kvällen klockan åtta hon sig begiver av.
men ack den stackars flickan härfinna skall sin arav
Den väg hon har att vandra, ja den är mycket svår.
utöver sjö och mossar, igenom skog den går.
Och här i öde skogen på vilse väg hon går,
det kära fadershemmet hon aldrig skada får.
Ja här i vilda skogen där ingen män
den stackars arma flickan helt plötsligt bliver mor.
Och här i vilda skogen i mörker, köld och snö
Här föder hon den lille. O Gud skall hon här dö!
nej, måttet är ej rågat, hon ännu krafter har
sin kapp och sin känning hon kring den lille tar.
Hon uti sååra plågor, förskräckelse och sorg
sin modersplikt ej glömmar, om barnet drar försorg.
En hoppets stjärna lyste ännu i hennes själ
Ock om jag vägen finner, då blir ju allting väl.
Och om hon vägen funnit, hon hade hemmet nått,
man räknat har på fjäten, hon dubbla vägen gått.
Hon får sig icke vila fastän så sjuk och matt
med barnet uppå armen hon går den mörka natt.
Men hennes krafter svika, hon snart ej mer förmår
för henne och för barnet blott döden förestår.
För när hon hinser stranden utav en liten sjö
hör dignar hon nu neder och här de båda dö.
När modersarmen slappnar, när den ej orkar mer,
det stackars lilla barnet i sögen faller ner.
Hur länge som de levat, man det ju inte vet,
men uppå faderkinden brann sorgetåren het
när åtta där därefter, han här sin dotter fann
med barnet vid sin sida i döden stel och kall.
Du fader och du moder, du syster och du bror
gråt icke, eder Anna i Himmelen nu bor.
Nu har hon vägen funnit, nu har hon hemmet nått
För att hon redligt strävat hon ock belöning fått.
Jag slutar nu min visa, jag slutar denna gång
men beder eder alla, som hör min enkla sång
betänk att döden eder finer, att döden eder när
såväl i edra unga som uti gamla år.

Anna på Gillertjärns tragiska visa diktad av ladugårdskarlen Karlström på Bosjön. I fjärde stycket, första raden har Berith tappat ett ord som förmodligen är *ser*.

Anna hade sitt hem i Gillertjärn, ett av våra skogstorp i norr. Vid tiden för denna händelse tjänade hon på en bondgård i Gräs, drygt en mil från hemmet. När hon en kväll beslöt sig gå hem över skogen, ålade hon sina kamrater på bondgården att inte nämna för husbondfolket att hon tänkte gå. Man var alltså på bondgården och Gillertjärn helt ovetande om vad Anna denna natt hade att utstå. När hon lämnade bondgården, hade hon först en liten körväg att gå som räckte fram till den lilla stugan som ännu finns kvar nära sjön Sågen. I den stugan knackade hon på, men ingen öppnade. Hon hade att ge sig ut i vilda skogen, i snö och mörker för att försöka nå hemmet.

(Här har det försvunnit några rader och därför återger vi hela visan. Det är troligt att Berith blivit så rörd att hon plötsligt tappat skrivförmågan. Det är andra gången som hon skildrar ogifta kvinnor med vad som kallades oäkta barn och hon känner en stor sympati för dem).

Från bergsmansgården Kärn till Anna Gladers stuga i Skåltjärn

En gång en underbar midsommarafton skulle vi gå till Skåltjärn, där det var dans på Södra Backens loge. Vi var tre goda vänner som över natten fick bo i bergsmansgården Kärn. Den var fin inte bara till byggnadsstil och inredning, den hade också människor som man måste vara mycket tacksam för att möta i livet.

Det här är lekstugan som Berith byggde alldeles vid älven mellan sjöarna Agen och Lersjön omkring 1931. När den skulle målas tog Berith hår iförd målarkläder oss med till Anna Gladers stuga i Skåltjärn och därifrån begav vi oss upp till en mosse där det gula färgämnet fanns. Lekstugan står nu vid Villa Edros och man ser fortfarande stänk av den gula färgen (foto Berith Bergström).

Tillsammans med gårdens ungdomar vandrade vi iväg den smala, slingrande skogsstigen, sedan vi först gått ett stycke på "Gulddråga", den gamla malmvägen till Nordmarks- och Finmossegruvorna. Stigen gick genom den djupa skogen, över gläntor, stämningsfulla kolbottnar, kring vars kanter smultronen börjat blomma, över kärr och backar. Lika rena från nutidens förgiftningar som människorna var från hat, krav, avund och missnöje. Oförglömlig är kallkällan i dessa skogar. Jordens ädlaste dryck bjuds här i markens trolska bågare. Ofta låg vid en sådan källas kant den vänliga näverskopan som en symbol för värmländsk välvilja och gästfrihet. Efter en halvtimmas vandring var vi framme vid den glänta i skogen, där Anna Gladers eller Anna Faros stuga låg. Som en illustration till

någon gammal saga. Den lilla stugan hade blommande torvtak och var målad med en vacker gul färg som är lika hållbar som Falu rödfärg. Inne i stugan var ett litet rum och ett litet kök.

Någon spis hade aldrig funnits bara en järnhäll med stötta och brik. Men sällan har jag sett en finare vetekrans än den Anna gräddade över den öppna elden. Över den ställde hon en benpanna av järn vari kransen fick jäsa och välte så en annan slätbottnad panna över som hon lade litet glöd ovanpå.

Överst en modell av Annas Gladers gulmålade stuga, en av de första husen Berith gjorde i skala 1:10 för Nolbyn, i stort sett ett Bosjön i miniatyr, men med plats också för andra hus i Bosjöns närhet. Lägg märke till de första dockorna som gjordes i trä och de litet primitivt utförda möblerna. Underst en av de få modeller Berith gjorde av miljön i ett välskött torp. Vid arvskiftet efter Berith tillföll den Ingmar. Här är de två miniatyrerna uppställda innan de donerades till Värmlands museum (foto Ingmar Bergström).

En gång ville Anna snygga upp sitt kök. Pengar till tapeter fanns ju inte, men det fanns krita som spismuren skulle strykas med, helst varje lördag, det fanns blåelse till byk, och så fanns det den värmländska fina, oskattbara tågan ”te å alri göer sig bet”. Hon kritade först väggarna. Sedan rörde hon litet blåelse på ett tefat, satte den ena handens fingrar glest omkring tummen och fick så en kliché som hon doppade i blåelsen och tryckte med jämna avstånd på väggarna. Så hade hon en ren, ny, mönstrad tapet i köket.

Det hände att stugans gavel hade anlag att sjunka och då brukade en Skåltjärnsbo komma och stötta upp så gott det gick. Men det lilla fina golvuret av Stjärnsundstyp, som stod vid långväggen intill denna gavel, hade fått fodralet avtaget nedtill för att få rum, när det blev mindre högt i tak.

Medan vi denna midsommarafton satt inne hos Anna i väntan på att en liten regnskur skulle dra förbi sjöng hon den vackra Stjärnerarpsvisan. När visan var sjungen till slut och regnskuren var över, fortsatte vi mot vårt mål och det dröjde inte länge förrän vi hörde dragspelets toner och taktfasta stamp från loggolvet. Från Backen var utsikten fin över

den lilla hyttbyn. Enligt värmländsk sed bjöds vi på kaffe, när vi kom och en gång till fram på natten, och det fastän vi egentligen var inkräktare. Vid denna dans återsåg jag en av våra torparsöner, Ivar på Snackhöjden. Aldrig har jag hört någon sjunga dessa visor så äkta som han. Det är en stor förlust för arkivet och för var och en som på det rätta sättet förstår att uppfatta detta slag av visor, att hans sång och visor inte hann att bli upptagna på band.

Mot midsommardagens eftermiddag kom Ivar med sin syster Anna och Karin för att sjunga för oss (*Berith är nu åter på Kärn*). Om det bara hade varit möjligt att beskriva stämningen i den fina gamla salen med stofftapeter och kyrkmålade tak och den omsorgsfullaste omvårdnad som tycktes stråla ut från varje föremål. Vi var kanske litet för blyga för varandra, medan visorna sjöngs, men stämningen lättade, när vi hörde det trevliga slamret av teskedar från andra sidan av rummet. Så blev det kaffe kring det runda bordet med bakverk som också vittnade om den finaste gammaldags omsorg. När tretåren var drucken, blev det uppbrott kring kaffebordet.

Trasmattorna som jag mycket beundrat togs av och så blev det dans på de breda golvbrädorna med sina stora spikhuvuden. Den oförlömliga husmodern var inte den som dansade sämst eller minst gärna. Hon rörde sig kanske lättare än någon av oss. Och så var hon sådan att man så innerligt måste hålla av henne. Gårdens ägare, Nero Nilson, vars förfäder under 1600-talet flyttade till Kärns marker, sjöng visor, däribland "Sinclairvisan" och "Den girige mannen".

Bergsmansgården Kärn cirka 5 km norr om Bosjöns herrgård fotograferad i juni 2005. Som syns har taket fått nya tegelpannor och kortväggen mot söder skall få nya foderbräder. De fina takmålningarna i storstugan fascinerade Berith som gjorde en miniatyr av detta rum som nu finns på Värmlands museum. (foto 2005 Ingmar Bergström).

Säter-Johan och fattiggården

Säter-Johan var också en sångare, men själv hörde jag honom aldrig sjunga. Jag ser honom framför mig som en skogarnas riddersman, rakryggad till gestalt och ande, förnöjsam, arbetsam och vänlig. Han försörjde sig genom att göra såll, stora som användes vid utrivning av milor och små som användes i hushållen. Han snickrade också möbler och arbetade i skogen åt traktens markägare. Han hade i hela sitt liv, först tillsammans med sin mor och sedan ensam, bott i en liten stuga i Norddammssätern, denna i botaniskt hänseende rika och egendomliga trakt. Stugan hade rum och kök. När man kom in i köket hade man spisen, den öppna järnhällen, längst in i högra hörnet och mitt emot stod en liggesoffa utan lock och botten. Där hade han sina såll. Vid soffans gavel var fönstret beläget. Ibland var någon ruta lagad med ett vedträ, spikat över en tygtrasa. Där stod det enklaste bord och en stol, säkert Johans egna snickarverk. På andra sidan fönstret stod ett lågt skåp, också det av det enklaste slag. I rummet fanns en järnkamin, en säng, ett litet väggskåp, ett bord och en stol. Väggarna var så nedrökta av kaminens och spishällens brasor, att det var svårt att urskilja de gamla bilder som satt uppklistrade här och var och som säkert en gång inte saknat färgglädje.

När man ville flytta Johan till ålderdomshemmet eller fattiggården (*förmödligen i Fogdhyttan*) som det då kallades, yttrade han till en granne; ”Dä kan föll vare för en anner dä, te tänk på te kom te gåern, men valls skull dä kun gå för mäj som har så myck lösöer”. Men han rövades bort av någon slags uppfattning av barmhärtighet. Hade det inte varit förenligt med kärlekens bud, om man kommit på idén att med någon granne, eller skogsarbetare, skicka honom de förnödenheter han var berättigad till på ålderdomshemmet och låtit honom åtminstone sommartid vara på den enda plats, där han trivdes, där han var hemma. Var det särskilt barmhärtigt att ge livstids fängelse åt en man som levat ett rättskaffens liv, arbetat för sitt bröd och aldrig gjort en människa något för när.

Om vårarna brukade Johan komma över till mitt barndomshem, där han bjöds på ”fängna”, medan min mor såg efter vad han kunde få med sig hem av kläder. Ofta kom han med ett såll under armen och i handen en kvast av blommande tibast från skogen. En vinter gick vi till Johan på skidor. Först, när vi kom, tyckte han det var ”ellakt” att han hade så ”utsinas” i köket, där han höll på med sina såll, men när vi visade mer intresse för hans hantverk än för hur det såg ut i hans verkstad, tyckte han det var roligt att få besök. På den öppna järnhällen hade han en brasa längst in i hörnet. Hans vänlighet, hans fina gammaldags kultur bjöd honom att fängna sina gäster, detta så angelägna för en värmlänning. Men vad hade han att fängna med? Jo spisvärmen: ”Ho lär föll gå fram å varm sä, för ho å föll så klaken om hännera ätter skiåkinga”. För den fattige mannen var kulturen i dess finaste mening, något i hans innersta, en självklarhet.

Ingeborg på Kärn berättade att Johan kom till dem en gång just när de skaffat en grammofon. De spelade för honom, när han bjöds på kaffe. Men mitt under ett musikstycke reste han sig för att gå hem: ”Men ska han gå nu när vi speler för hommen?”- ”Ja si ja vell ha tonera mä mej på vägen”.

Ortsbefolkningen har berättat för mig att hans hemlängtan i fattiggården blev honom så övermäktig, att han gick sin väg mot sitt älskade Sättra, men att han för andra gången hämtades därifrån och vid återkomsten till ålderdomshemmet undanhölls de kläder som kunde göra ett nytt flyktförsök möjligt. Johan dog i sitt fängelse 1929.

Fattiggården i Fogdhyttan ser faktiskt ut som ett slott, men fattiglappen Johan skattade sitt enkla torp långt bort i ödemarken högre. Byggnaden används numera som ett behandlingshem för missbrukare (foto Leif Engh).

Med Beriths starka engagemang för de svaga och utsatta i samhället frågar man sig varför detta inte gick igen i hennes konstnärliga verksamhet. Av alla miniatyrer hon gjort är det bara Anna Gladers stuga, det av sten murade torpet Börjefall i Nolbyn och ett par interiör som återger vårdade torpstugor med ett rum och kök. Det kanske inte fanns någon marknad för detta slag av miniatyrer.

En av de få miniatyrer där Berith återger en torparmiljö (foto Värmlands museum).

Det här är vissångerskan, Kristins på Børjefall stuga uppmurad i skala 1:10 av småsten i grusropan innanför den udde där Berith skulle bygga sitt Nolbyn för att sysselsätta sina sommarbarn med något mera kulturellt än att bara meta abborrar och kräftor. Børjefall låg väster om Bosjön nära Gräs. Därför placerades denna lilla murade stuga utanför Beriths Nolbyn. Men skulle hon varit väderstrecken trogen hade hon hamnat en bit ut i sjön Agen. Børjefall placerades långt in i grusgropen öster om Nolbyn. Det är ju varje konstnärs självklara rätt att ljuga litet då och då (foto från Beriths samlingar).

Litet mörkare sidor av Bosjön

Det är ett känt och ett stort problem inom vittnespsykologien att personer som har upplevt samma miljö eller samma händelse kan ge mycket olika versioner av sina upplevelser. Det är väl ingen tvekan om att Berith ger en beskrivning av sitt barndomshem som har icke så litet av sagans rosenröda skimmer över sig. Men det var denna version av Bosjön som i så hög grad senare skulle prägla hennes konstnärliga skapande. Jag som har sammanställt denna skrift om Berith har ett yrke som står teknik och naturvetenskap nära. För mig är det naturligt att väga skiftande fakta mot varandra. Jag har också vid mitt faktasamlade tagit intryck av Beriths bror Gunde Bergströms och konstnären Ragnar Ljungmans upplevelser av trakterna kring Bosjön som en motpol till Beriths enbart ljusa bild.

Gunde Bergström och Bosjön

Det var inte bara Berith utan praktiskt taget alla hennes syskon som gav en romantiskt ljus bild av livet på Bosjön. Vi senare tiders barn är kanske litet mer objektiva och har lättare att umgås med kontroversiella fakta om våra avlidna släktingar. Gunde Bergström Beriths bror (1891-?) var mycket kritisk mot sin far.

— Den 22 Maj. — 1900

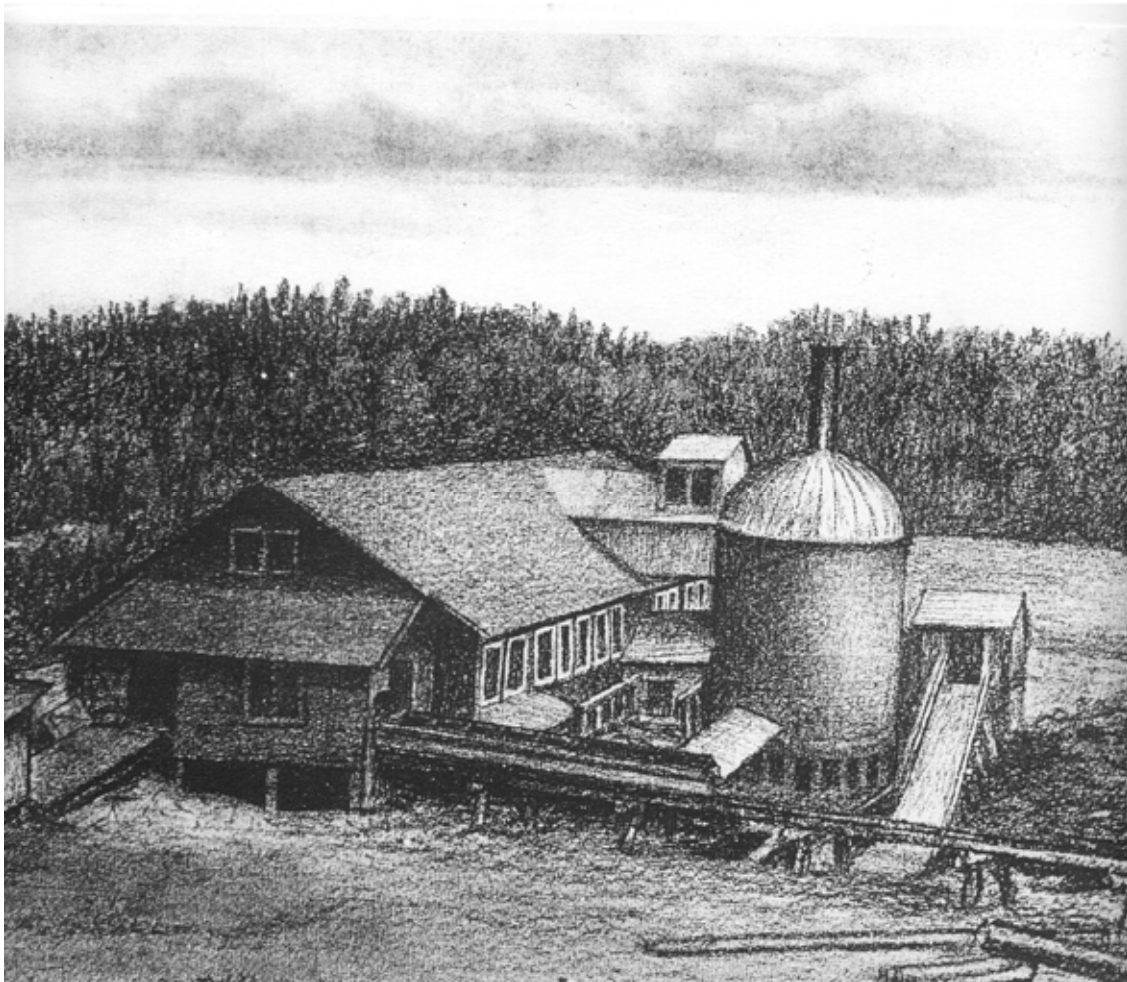
Sveriges första lastautomobil

är inköpt af det stora välbekanta bryggeriet J. A. Pripp & Son. Den profkördes i förra veckan vid en färd från Göteborg till det lilla Kongsbacka, 27 kilometers väg som tillryggades på inalles omkring 3 timmar, häre dock inberäknade de omkring 50 minuter som åtgingo för rast samt en del uppehåll hvilka nödvändiggjordes af mötena med åkande landtmän. Dessa betraktade det ovanliga fordonet med nästan lika sneda och undrande blickar som fålarne och man fick höra ganska mustiga kritiska yttranden öfver "tockna der nymoderna maskinvagnsskrällen". Snart äro emellertid säkerligen både hästarne och deras herrar vanda vid det praktiska fordonet.

Motorvagnen är afsedd för längre transporter af bryggeriets lika välsmakande som välkända fabrikat. I torsdags bestod lasten emellertid af en antal inbjudna af pressen m. fl. I Kongsbacka väckte automobilen naturligtvis sensation, hvilken steg till entusiastisk beundran när stadens egna invånare fingo "profåka" på "Stora torget".

Automobilen är levererad af Motorfahrzeug und Motorenfabrik Marienfelde, Berlin, genom dess ombud här, herr Knut Felix Bonnier. Befordringsmedlet är att rekommendera såsom på längre distanser sparande hästarne och ersättande dessa med både billigare och lättare användbar drifkraft. Maskinen — med 6 hästkrafter styrka — är beräknad att kunna draga last på 1,500 kilo eller fyra gånger så mycket som ett vanligt hästlass, till och med uppför backar med en stigning af 10 på 100. På slät mark beräknas den kunna draga 3,000 kilo. Åtgången af bezin är endast för omkring 50 öre i timmen.

Albert Bergström hade en pärm med tidningsurklipp. Här fanns detta klipp från en lokal värmlandstidning som redan 1900 annonserade möjligheten av att använda en lastbil dragen av en bensinmotor, ett möjligt alternativ till Alberts tåg och en järnväg mellan Bosjön och Lindfors.

Bosjöns träsliperi anlades av Albert Bergström 1889 och nedlades 1915 (teckning 1889 av Albert Bergström efter ett foto).

Alberts tid som riksdagsman har alltid haft ett sagoskimmer över sig bland mina släktingar. Men vem skulle sköta bruket i Bosjön när Albert var i Stockholm under sin mandattid av 12 år? Och vilket var mest ekonomiskt lönsamt frågade sig den unge Gunde? Att sälja timmer eller att förädla virket till slipmassa? Detta krävde ju vattenkraft från kanaler från närbelägna sjöar, vilka grävdes för hand i den steniga värmländska marken som är så pepprad med stenblock från istiden. Det verkar som om Gunde trots sin ungdom var någon sorts rättare när Albert var i Stockholm.

Jag har tagit del av ett brev om tre sidor som Gundes son Örjan bosatt i Chicago skickat mig. Detta brev skrev Gunde till en av sina farbröder i Finshyttan, antagligen Wilhelm som först samögde Bosjön med Albert. Man får läsa dessa rader med försiktighet då man får intrycket av en konspiratoriskt lagd ung man. Det är en bitter son som anklagar sin far.

Albert hade stora bankskulder och bruket var ekonomiskt bevakat. Gunde hade insyn i brukets bokföring och han ifrågasatte det ekonomiskt berättigade i att göra slipmassa av timret. 18 år gammal ansåg han att sliperiet gick med förlust och han önskade därför att stoppa driften, men Albert lyssnade givetvis inte på sin unge son.

När första världskriget närmade sig var Albert omkring 68 år och han insåg att han borde lämna Bosjön varvid bruket och skogarna var till salu. Gunde var engagerad i denna process. Först gav Billerud ett bud på 1.25 miljoner kronor, men Albert var inte nöjd med detta bud. Gunde vände sig till några vänner i göteborgstrakten som fick inspektera skogarna i förhoppningen att få ett bättre bud. Efter diverse turer med middagar i Göteborg kom ett bud på 0.7 miljoner med motiveringen att det inte fanns mycket avverkningsbar skog kvar. Billerud kom nu tillbaka med ett bud på 1.05 miljoner som Albert tvingades att acceptera. Gunde hävdar att han var lovad ett arvode av 50 000 kronor, men erhöll endast 5 000 med motiveringen att det var han som bar ansvaret för det lägre priset.

Gunde hade senare en firma av något slag som gick i konkurs och han blev då så fattig att han och familjen var nära svältgränsen. I ren desperation tog han kontakt med en då beryktad spritsmugglare från Åland och provade på denna näring innan han desillusionerad emigrerade till USA. Medan Gundes tre äldre bröder utexaminerats från Tekniska högskolan och Skogshögskolan fick Gunde ingen formell utbildning alls och han säger själv att detta berodde på hans engagemang på Bosjö bruk och det var han mest bitter över.

När jag anlände till New York med Drottningholm på hösten 1952 mötte mig i hamnen en vänlig Gunde och hans charmerande hustru Gertrud. Det blev en lång kväll i deras lilla lägenhet i New Yorks konstnärskvarter, en kväll som domierades av Gundes bittra minnen från Bosjön och hans syskon. Men han berättade också om en framgångsrik tid med virkesverksamhet i Östafrika. Hans berättelse präglades av ett behov av att tala om att han lyckats i projekt där han själv haft ledningsansvar. Det var ingen tvekan om att han bättre kom till sin rätt i USA än på en herrgård i Värmland.

Konstnären Ragnar Ljungman och torparna på Bosjön

Konstnären Sigge Bergström var kusin till Berith och känd för sina fina träsnitt. Han tillhörde rebellerna i konstnärsförbundet som i början av 1900-talet opponerade sig mot Konstakademien som ansågs vara för konservativ.

En av hans vänner var Ragnar Ljungman med rötter i Bohuslän. Ragnar följde ibland med Sigge hem till herrgården på Finshyttan. Här hölls ofta "salonger" där Beriths äldre syster Ragnhild spelade stycken av Grieg, en kompositör som Ragnar också i hög grad uppskattade. Tycke uppstod mellan de båda, vilket också bekräftades i en formell trolovning. Ragnar var ofta på Bosjön och han målade här många stämningsfyllda naturmotiv i olja. Mest gripande är Ragnar när han vågar vara sig själv och det är han i ett par konstverk där han återger bygdens torpare. Människorna på dessa målningar ser utslitna och olyckliga ut. Ragnar skötte inte sin hälsa och dog i TBC endast 24 år gammal. Vid Ragnhilds bortgång fick jag uppgiften att överlämna Ragnars samlade produktion till Bohusläns museum.

Ragnhild hade en liten låda med småsaker som minnen efter Ragnar. Där fanns bland smycken som jag överlämnade till Ragnars släktingar i Vadstena ett foto på ett torparpar där mannen onekligen ser ut att ha en utsliten rygg. Fotot är sannolikt från Bosjöns omgivningar, men jag har inte kunnat lista ut vilka de är och var fotot är taget.

Konstnären Ragnar Ljungman var trolovad med Beriths äldre syster Ragnhild. Dessa foton fanns i Ragnhilds efterlämnade handlingar. Bilden på Ragnar för tankarna snarare till en glad timmerflottare än till en allvarlig konstnär (bilderna på denna sida fanns i Ragnhild Bergströms samlingar).

Ett värmländskt torparpar

Ragnar Ljungman kallade denna kolteckning utförd 1904 "Flyttning från det gamla hemmet". De två makarna ser verkligen bittra ut. Var de för gamla eller för sjuka för att bo kvar på sitt torp (foto av originalet Ingmar Bergström)?

Denna kolteckning av Ragnar Ljungman på en torparfamilj röjer en påtaglig medkänsla (foto av originalen av Ingmar Bergström).

Hur firmanamnet Nolbyn kom till

Beriths sommarbarn

Vale, Beriths yngste bror och min far hade i början av 1920-talet en firma i Filipstad som leverade virke, kol, koks och liknande varor. Det var kärva ekonomiska tider och tidigt 1925 gick tydligen firman i konkurs. En mäktig affärsman i Karlstad stämde Vale för brott mot konkurslagen. Han hade tydligen fordringar i konkursboet. Jag har inte klart för mig vad som hände men det kan ha rört sig om försäljning av tillgångar efter det att konkursen inträffat. Det hölls inte mindre än sex sammanträden i Filipstads Rådstuverätt som ledde till ett frikännande, men parterna dömdes att vardera betala hälften av rättegångskostnaderna, sannolikt ett betydande belopp som Vale saknade förutsättningar att bestrida. Det är typiskt för tidigare generationer att man aldrig diskuterade känsliga problem, i synnerhet inte med barn. Det jag känner till om denna händelse kommer från domslutet, ett A4-dokument som Allan Hellstrand fann i Beriths efterlämnade handlingar. Tydligen fick Albert stå för rättegångskostnaderna vilket sannolikt gjorde Vale arvlös.

Att namnet Bergström förekommit i en rättegång var en stor skandal i familjen och Vale blev tydligen en obekväm person som borde lämna Värmland och Sverige. Han försågs med en enkel biljett till Buenos Aires med en ångare från Hamburg. Hur mycket detta var en landsförvisning eller ett samtycke parat med äventyrlusta har jag aldrig fått klart för mig. Det plågsamma för ett barn och en yngling var att ingen i slkten någonsin med ett enda ord hade modet att berätta vad som egentligen hade hänt och själv var jag för feg för att fråga.

Några veckor innan avresan till Buenos Aires bodde Vale och hans familj i närheten av Stenkullen, numera en förort till Göteborg, ett litet samhälle på den tiden, där mina morföräldrar startat ett kafé alldeles vid järnvägsstationen. En mörk marseftermiddag 1926 följde jag och Gunvor vår far till tåget som skulle ta honom till Göteborg. Jag minns inte mycket av honom annat än att han var med, men desto mer av det frustande lokomotivet som tagit tåget ända från Stockholm. Ångan pyste ur flera ventiler och det glödde olycksbådande från kolet när några spadar bränsle lämpades in av eldaren. Jag beslöt mig för att bli lokförare, en naiv dröm som levde kvar i flera år.

Min då 25-åriga mor Gertrud stod ensam med sina två barn som snart skulle få Berith som sommarmamma. Påverkad av sin yngre syster beslöt sig Gertrud för att blihårfrisörska. Det var en utbildning som via gesäll- och mästarcompetens tog 3-4 år. Under tiden bodde jag och min syster Gunvor hos våra då 60-åriga morföräldrar först i Partille och sedan i Sävedalen ännu närmare Göteborg.

I juni 1927 var jag sex år och då var tiden inne för den första sommaren hos Berith på Lersjöed. Avresan skedde från den låga, vitrappade Bergslagsbanans station. Gertrud vandrade runt på tåget tills hon fann en familj som skulle passera Daglösen och hon bad dem att hålla ett öga på oss. Där stod Berith och väntade, varpå det sedan bar iväg till Filipstad med några vagnar dragna av ett ånglok och sedan byte till den smalspåriga elektriska Nordmarks-Klarälvens Järnväg till hållplatsen Lersjöed, där en ensam vridbar stoppskylt markerade att här rörde det sig faktiskt om en hållplats.

Den första sommaren hos Berith kan beskrivas med en samling substantiv: kossor, hästar, abborrar, kräftor, mörtar, löjor, ängsliga storlommar, knarrande kornknarrar, betande storspovar, oroliga hus-och backsvalor, irriterande flugor och bromsar, läckra smultron, blåbär och gula hjortron och inte minst leverans av mjölk till Filipstad.

1931 kunde min mor öppna en egen damfrisering i Lysekil och då först kunde hon ta hand om sina barn. Det var en positiv miljö att växa upp i för två skilsmässobarn, tycker jag. Det var svåra år i Bohuslän i början på 1930-talet med en döende stenindustri, arbetslöshet, skolkamrater som dog i TBC, fattigdom och ibland rent av hungriga klasskamrater som jag tog med hem för att ge dem litet mat. Staden hade, för att citera ett uttryck som Berith ofta använde sedan många årtionden en *röd* politisk majoritet. Många av mina klasskamraters fäder var aktiva inom arbetarrörelsen. När jag var omkring tio år blev detta ett problem. I sin långa berättelse om barndomen på Bosjön och den brukskultur, som höll på att förintas, anklagar Berith indirekt arbetarrörelsen och socialdemokraterna för samhällets dekadens ehuru hon aldrig använde dessa ord. Hon hade ett horn i sidan till begreppet folkhemmet. De röda var farliga! Politiskt totalt okunnig hade jag ingen personlig erfarenhet alls av någon fara. Tvärtom, mina fattiga skolkamraters föräldrar var snälla, tyckte jag. Särskilt minns jag mammornas nybakade brödlimpor.

När man läser Beriths långa berättelse om sina upplevelser och personer i sitt barndomshem Bosjön, frapperas man av hennes nästan fotografiska minne för detaljer, vilket säkerligen var en väsentlig egenskap i hennes senare konstnärliga verksamhet. Hennes berättelse präglas också av ett starkt socialt engagemang, där hon visar stor sympati för de svaga och utsatta. Egentligen stämmer inte detta med hennes egen politiska uppfattning, då hon liksom sin far sympatiserade med det som senare skulle kallas högerpartiet. Den besvikelse och den avsky hon känner för den nya tiden spårar hon i en samhällsomvandling där de "röda" håller på att ta makten. På första maj hade vi barn i Lysekil egna demonstrationståg med gamla jutesäckar målade med Falu rödfärg.

Ingmar och Gunvor med farbror Gustav vid tömmarna på väg med mjölkflaskor till Filipstad i en kärra dragen av ardennerhästen Bläsa. Gustav var far till Carl Gustavsson, Beriths lojale miniatyrsnickare (foto Berith Bergstöm).

På den stora stenen som under istiden förts till vägen med den branta backen några hundra meter från den dåvarande grinden där korna samlades efter en dags beten i Ormbergsskogarna. Här står Ingmar och Gunvor. Från vänster i den högra bilden Bertil Wennerstöm och Ingrid Johnsson (kusiner) och Beriths sommarflicka Gisela från Hamburg.

Vid badstranden mitt emot ön i Agen. Från vänster Gunvor, Ingmar och Carl Magnus von Döbeln, sommarbarn olympiadåret 1932. Carl Magnus var i rakt nedstigande led släkt med Runebergs hjälte. Han var redaktör för *Nolbyns Nyheter*, en miniatyrtidning där bröllop och andra händelser i Nolbyn publicerades. Här lärde Berith sina sommarbarn att simma med en simdyna hon gjort av säv (samtliga foton på denna sida Berith Bergström).

På den stora stenen som under istiden förts till vägen med den branta backen några hundra meter från den dåvarande grinden där korna samlades efter en dags beten i Ormbergsskogarna. Här står Ingmar och Gunvor. Från vänster i den högra bilden Bertil Wennerstöm och Ingrid Johnsson (kusiner) och Beriths sommarflicka Gisela från Hamburg.

Vid badstranden mitt emot ön i Agen. Från vänster Gunvor, Ingmar och Carl Magnus von Döbeln, sommarbarn olympiadåret 1932. Carl Magnus var i rakt nedstigande led släkt med Runebergs hjälte. Han var redaktör för *Nolbyns Nyheter*, en miniatyrtidning där bröllop och andra händelser i Nolbyn publicerades. Här lärde Berith sina sommarbarn att simma med en simdyna hon gjort av säv (samtliga foton på denna sida Berith Bergström).

Så här såg den udde ut omkring 1985 där Berith placerade den miniatyrby som i stora stycken var en kopia av Bosjön. Udden hade skapats av stenbumlingar som kom fram från ett sandtag längre in. Sanden hade bl. a. använts för järnvägsbanken som låg knappt en kilometer öster om denna grusgrop (foto omkring 1985 Ingmar Bergström).

Det första huset som Berith byggde i Nolbyn var herrgården, i stort sett en kopia av barndomshemmet (samtliga foton över Nolbyn i det följande från Beriths samlingar).

Berith (till höger) inspekterar herrgården på Nolbyn tillsammans med en gäst.

Från vänster Bertil, Hugo och Gunnar Wennerström som just har fått ett hus på plats i Nolbyn, antagligen flygeln till herrgården i Bosjön. Det avtagna taket visar att möblering var aktuellt.

Nolbyn växer fram till höger om herrgården. Dockorna var gjorda av trä men hade leder så att de kunde placeras i olika positioner.

Nolbys kyrka ser ut att i stort sett vara en kopia av kyrkan i Brattfors. Berith placerade inte kyrkan mitt i Nolbyn utan litet mer i skymundan längre in i grusgropen. Det fanns ju ingen kyrka på Bosjön och det var till Nordmarks kyrka bosjöborna färdades på julottan. Denna kyrka är rödmålad och täckt av spånfjäll som är rätt vanligt i västra Bergslagen och det var säkert inte lätt att göra en troget återgiven modell. Bättre att avstå.

Berith var mycket angelägen om att placera in folket i Nolbyn i vardagliga positioner. Mitt i bilden samspråkar Johannes med en kamrat, medan hans fru Mor Anna ser ut att dricka förmiddagskaffe på gaveln. Johannes och Mor Anna hade en framskjuten position i Nolbyn. Jag kan inte erinra mig att Berith talade om vilka de var. De förekommer inte i hennes egen ovan återgivna berättelse om barndomshemmet. Det finns gott om så här låga gårdar i östra Värmland bl. a. i Bolhyttan mellan Filipstad och Brattfors.

Johannes tar sig en roddtur på den spegelblanka sjön Agen med Mor Anna och ett par andra kvinnor i byn sittande akterut. Ekan var cirka 35 centimeter lång.

Handelsboden var en mötesplats för folket i Nolbyn. Berith lyckades alltid få tag i hästar, kor och vagnar i rätt storlek. I taket hängdes de kvastar som barnen tillverkade.

När man betraktar den här bilden kommer man att tänka på Evert Taubes visa om ett möte i monsunen, men här är det inte fartyg utan Johannes och Mor Anna i sin höskrin-da som möter några finklädde grannar, kanske prästen med följe på den trånga vägen i Nolbyn.

På översta bilden är Berith i färd med att förse Kristins på Börjefall av kullersten murade stuga med torv till taket. Detta var den första stugan i Nolbyn och här skedde också en marknadsverksamhet (nedre bilden). Beriths sommarbarn fick lära sig att göra kvastar i skala 1:10 som var till salu i de små stånden. Det var antagligen Oxhålla, första helgen i september i Filipstad, som var inspirationskällan. Börjefall hade en murad spis som det gick att elda i och när röken från skorstenen spred sig i grusgropen blev den lilla stugan levande.

Carl Gustavsson - från bonde och timmerbilsförare till miniatyrmöbelmästare

Carl Gustavsson (1903-1980). Porträttet har tillhandahållits av Carls systerdotter Britta Jansson.

I ett av de många TV-programmen *Antikrundan* dök Beriths möbler upp och man försökte att uppskatta priset för en uppsättning av dem. Programledaren konstaterade litet uppgivet att Berith ansågs vara norra Europas mest uppskattade miniatyrmöbelkonstnär. Med en suck konstaterade han att det var svårt att sätta ett pris eftersom inga ägare var beredda att sälja Beriths möbler, men det ansågs vara mycket högt. I samma ögonblick som jag återger denna episod förs tankarna omedelbart till Carl Gustavsson som efter ritningar och instruktioner av Berith med sin motordrivna lövsåg, svarv och bänksåg förverkligade hennes ambitioner till exakt återgivna föremål i skala 1:10. Han arbetade med en beundransvärd konstnärlig blick och pietetsfull känsla för det förflutna. Hur hans breda timmernävar klarade av de små föremålen är beundransvärt. Det var detta något udda par som låg bakom de alster som döljer sig under firmanamnet *Värmländskt hantverk* och vars möbler stämplades med *Nolbyn*.

Calles timmerbil lastad med massaved. Lasten i den nedre bilden ser ut att överstiga den Tillåtna (foton från Britta Jansson).

Carl, eller som han alltid hette i bygden Calle, var son till Hulda och Gustav Jansson, som arrenderade den på den tiden största gården i Lersjöed belägen i den norra delen av byn. Calle hade en yngre bror Uno och en syster Ester. Som barn på somrarna hos Berith har jag enbart ljusa minnen av hela familjen Jansson. Men Calle hade ambitionen att pröva den nya teknologien i början på 1930-talet och skaffade sig en lastbil, antagligen av märket Ford eller möjligen Chevrolet. Han transporterade timmer till Gruvön och andra massafabriker i södra Värmland. Hur kunde han finansiera inköpet av en dyrbar lastbil? Det var ett slitsamt arbete med tunga lyft och långa arbetsdagar. Calle gifte sig med den

vakra Anna på Lertorpet som jag ibland minns med dåligt samvete. Vi barn stötte ibland ihop med henne i skogsfallen på Ormberget där det fanns gott om stora långsmala smultron. Hon plockade för sitt uppehälle medan vi sommarbarn jagade bär till en exklusiv efterrätt. Tyvärr fick Anna tidigt MS och snart kunde inte Calle lämna henne ensam under sina långa bilturer och blev snart hennes sjukskötare. Calle, Anna och Calles mor Hulda hade flyttat in i ett hus i södra delen av Lersjöed efter Gustavs bortgång.

Calle och hans hustru Anna arbetar tillsammans med Beriths möbler (foto från Britta Jansson)

När Calles far Gustav Jansson dog flyttade änkan Hulda in i bottenvåningen i detta hus medan Calle och Anna disponerade övervåningen. I huset bor nu, Calles systerdotter Britta Jansson som lämnat ovärderlig information om Calle och Berith (foto Ingmar Bergström).

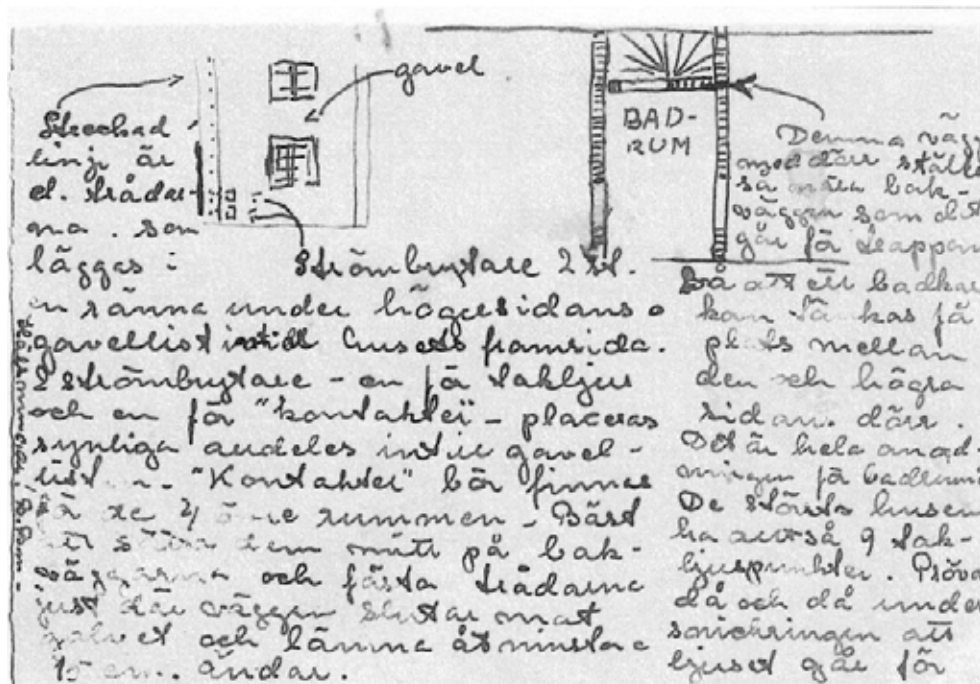
Översta bilden visar hur möblerna såg ut när de kom ut från Calles snickarbod, medan den nedre bilden visar möbler efter målning och omklädning (foton Leena Holmgren).

Britta Jansson framför dörren till ladugården där Calle hade sin verkstad (foto Ingmar Bergström).

I ladugården som nu inte hade några kreatur inrättade Calle sin lilla verkstad med den motordrivna lövsågen, några filar och knivar och litet sandpapper. Lövsågen kunde ta sig genom åtskilliga skikt av samma möbelmönster. Förmodligen hade Berith skaffat nämnda lövsåg. Hennes egenhändigt tillverkade möbler för gårdarna i Nolbyn var grovt tillverkade. Det var först när Calle träder in i bilden som möblerna blir till konst och tillverkade med häpnadsväckande exakthet.

Säkerhets skull. - På vilt jag i början av
 försöka och ha två eller tre fotografier
 från verkstaden där Calle. d. v. s. de skär
 vara av personerna. Som arbetar och så
 skall det synas, en del påförligade saker
 omkring. eller sådana som är färdiga eller
 under arbete. Ja ett där vi synas bada,
 den ena sysselsätt med putsning och den
 andra med snickring. El. sågen bör inte
 synas. Men försök att få några bra fotografier
 som se verkstadsaktiga ut och som inte
 få bli mörka i tonen. Ja den naturligt
 vis på min beaktad. Men det är viktigt
 att jag får dem. Sänder snart fler modeller
 och hoppas att jag snart får Värmlands. bord
 skåp och vad jag bad om sist. Om såsarna
 blir den slakt komma i en större sändning, så
 får man beakta minst 5 dagar på vägen. Sänd
 annars på post. - Vid hälsningar av alla beaktade

Ett par av Beriths många brev till Calle med instruktioner. I det övre brevet behöver Berith ett foto på Calle och Anna för en utställning hon planerade. Det blev det foto som finns nedan ovan. I det nedre brevet talar Berith om hur hon önskar belysningen monterad i ett dockskåp.

Berith gav Calle instruktioner i brev med tätt skrivna rader. I ett av dem meddelade hon att hon behövde ett foto av Calle och Anna för en utställning. Hon var medveten om deras insatser och det blev det foto som finns ovan. Det var inte alltid lätt att vara Beriths medarbetare. Berith hade inte någon långsiktig framförhållning för sin försäljning i den lilla butiken på Sibyllegatan. På ett klädesstreck fäste hon sina små orderlappar och hon lovade ofta orealistiskt korta leveranstider. Någon kund kunde komma in och insistera på snabb leverans av en gåva till någon väns födelsedag och då kom det ett brev till Calle som tveklöst måste ha stressat honom. På en liten brädstump skrev han på snickarvis upp hur många timmar han ägnat åt en viss produktion. Ersättningen var skral efter våra nutida begrepp. Men det var faktiskt inte så att Berith så att säga utnyttjade Calle. Hon hade själv ingen förtjänst att tala om på möblerna och modellerna. Hon gav faktiskt bort sina alster till välbärgade östermalmsbor och en stor del av det anseende som hon fick efter hennes far Albert gick åt för att täcka verksamheten som antagligen gick med stor förlust.

På den tiden var det sociala trygghetssystemet i Sverige ganska knapphändigt och enligt gammal terminologi var Calle faktiskt ganska fattig. När TV började slå igenom i slutet av 1950-talet skedde en insamling i bygden som möjliggjorde inköpet av en apparat för Kalle och Anna berättar Britta Jansson litet uppgiven.

Det är angeläget att framhålla att bakom firmanamnet Värmländskt hantverk döljer sig både Berith Bergström och Carl Gustavsson, båda två miniatyrkonstnärer, var och en på sitt sätt.

Berith och Långbanshyttan

Uppfinnaren John Ericsson (1803-1889) var mycket populär i den bergströmska familjen. Det var inte bara för att han var värmlänning och född i Långbanshyttan inte långt från Filipstad. John Ericssons fars farfars farfar verkade i Nordmarks gruvor under dess storhetstid i mitten på 1600-talet, en ort med nära anknytning till Bosjön. Jag hörde ofta Berith hävda att vi var släkt med denne ärmlänning men jag minns inte hur.

Ovan Beriths modell av John Ericssons födelsegård i Långbanshyttan här uppställd utanför Villa Edros före transporten till USA och gården sommaren 2005. Likheten är slående (övre bilden från Beriths samöingar; undre bilden foto Ingmar Bergström 2005).

Men det var framför allt John Ericssons tekniska geni som stod nära Alberts och hans far Olofs livsgärningar. Vi har alla hört talas om John Ericssons förbättring av propellern, loktävlingen i England och inte minst om hans ubåtsliknande båt Monitor som skrämde Merrimac på flykten vid Hampton Roads. Detta blev en vändning i det amerikanska inbördeskriget. John Ericssons stoft fördes till Sverige med ett amerikanskt marinfartyg och högst upp på Filipstads kyrkogård öster om Daglösen finns hans berömda mausoleum.

I början av 1950-talet byggde Berith en modell av Långbanshyttan till American Swedish Institute i Minneapolis. Det rörde sig antagligen om ett jubileum. 1953 var det 150 år sedan John Ericsson föddes och detta kan ha varit orsaken till hennes gåva.

På hösten 1952 begav jag mig till USA för att i dubbelstaden Urbana-Champaign tillträda en så kallad post-doc tjänst vid det där belägna universitet. När Berith fick veta detta bad hon mig att besöka institutet för att kontrollera om modellen verkligen kommit fram och att den i så fall fått en värdig plats. Först i augusti 1953 kunde jag på väg till Berkeley i Kalifornien besöka nämnda institut. Under resan västerut förde jag dagbok och där finner jag att den 3 augusti blir Jag och Brita vänligt mottagna av föreståndaren Dr. Nordqvist som visar Beriths modell. Den hade faktiskt en framskjuten position och jag tog flera fotografier för att glädja Berith. Nordqvist inte bara bjöd på middag. För att få en chans att få veta mer om Berith inbjöd han oss att stanna över natten.

Berith var fascinerad av skönheten i alla årstider. Här en annan modell av John Ericssons födelsegård vintertid. Lägga märke till slädarna i bildens vänstra sida. Det är inte känt var denna miniatyr hamnade (foto från Beriths samlingar).

Nästa dag överlämnade han en förteckning av adresser på svenskar som borde uppsökas på vägen västerut. I juli 2005 passerade jag Långbanshyttan och tog ett foto från ungefär samma håll som man ser Beriths modell. Som framgår är Berith ganska exakt i sitt återgivande och detta kännetecknar ju alla hennes modeller och miniatyrer.

Epilog

Med hjälp av olika dokument har jag försökt visa hur Berith Bergströms konstnärliga verksamhet hade sina rötter i barndomshemmet, herrgården i Bosjön. Beriths positiva beskrivning av sin far och hans verksamhet på bruket i Bosjön kan kanske inte betecknas som en historik med vetenskapliga ambitioner. Jag är van i mitt yrke som präglas av naturvetenskap och teknik, att väga olika fakta mot varandra. Därför har jag inte tvekat att ta med både positiva och negativa sidorna av livet på Bosjön, ett värmländskt bruk i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Men det har inte varit min mening att anklaga Berith för bristande objektivitet. Varje konstnärs skaparkälla är ju rotad i de egna upplevelserna antingen de är historiskt korrekta eller ej.

Jag har också velat visa hur Beriths intresse för miljöer och miniatyrmöbler började som ren sysselsättningsterapi för hennes sommarbarn. Denna del av berättelsen domineras av foton som Berith själv tagit med en enkel lådkamera.

Samarbetet med f. d. timmerbilschauffören Carl Gustavsson var en nödvändig förutsättning för Beriths försök att göra sin miniatyrhobby till ett sätt att försörja sig. Hon saknade tyvärr en realistisk bedömning av det kommersiella värdet av hennes och Calles produkter. Litet varstans har vi funnit små lappar med pridförslag och därav framgår att hon praktiskt taget gav bort sina miniatyrer.

Från början var Beriths hela produktion färgad av värmländsk kulturhistoria. Men efterhand blev hon mer och mer intresserad av miljöer och möbler i högre ståndssverige med olika epoker och stilar och därmed lämnade hon också sitt kära Värmland. Hennes senare produktion känner jag mig inte kompetent att bedöma.

Det var nog litet bittert för Berith att hennes konstnärliga verksamhet med några få undantag inte erkändes av hennes egna släktingar. Många av männen var verksamma i järnbruk i Mellansverige och det var sådana yrken som värderades högst. Jag har till och med hört uttalanden från släktingar om konstnärer av det här slaget: *Han har ju inte gjort ett enda hederligt dagsverke i hela sitt liv.* Berith erkänns numera som kanske den mest uppskattade miniatyrkonstnären i norra Europa. I många avseenden levde hon i 1700-talet, men paradoxalt nog var hon samtidigt en modern konstnär som kämpade för en ensamstående kvinnas rätt att få ett konstnärligt erkännande. Med denna skildring av Berith vill jag ansluta mig till dem som beundrar hennes konst.

Ingmar Bergström

ISBN 978-91-637-1284-5

9 789163 712845 >